

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління ,психології та безпеки

Кафедра практичної психології

«Уява та індивідуальна творчість»

кваліфікаційна робота здобувача вищої
освіти освітнього ступеня «бакалавр»

Дзюб Діани

4 курсу денної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ООП « Психологія»

Науковий керівник

Кандидат психологічних наук

Козира Петро

Рецензент: канд. псих. наук , доцент

Ольга Угрин

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

„___” _____ 2024р., протокол № _____

завідувач кафедри практичної психології

доктор психологічних наук , доцент

Євген Карпенко

_____ **ПІБ** завідувача кафедри

(підпис)

Львів – 2024

Дзюб Д. Уява та індивідуальна творчість

У цьому дослідженні уяви та індивідуальної творчості в дитячому віці зосереджується на вивченні процесів самовираження, розвитку творчих здібностей та створенні стимулів для їхнього розкриття. Дослідження цієї теми спрямовані на виявлення та розуміння процесів, що відбуваються в уяві дитини під час творчого самовираження, а також на пошук методів та підходів до стимулювання її творчих здібностей. Аналізуються фактори, що впливають на формування уяви та розвиток творчості у дітей, такі як середовище, стимулюючі завдання та психологічний клімат. Результати такого дослідження сприяють розумінню механізмів та методів підтримки та розвитку творчих потенціалів молодших школярів, можуть використовуватися для покращення педагогічної практики та розвитку освітніх програм для молодших школярів

Ключові слова: уява, індивідуальна творчість, дитинство, самовираження, творчі здібності

Dzuib D. Imagination and individual work

In this research of imagination and individual work in child's age concentrated on the study of processes of self-expression, developing creative flairs and creation of stimuli for their opening. Researches of this theme are sent to the exposure and understanding of processes that take place in imagination of child during a creative self-expression, and also on the search of methods and going near stimulation of her creative capabilities. Factors that influence on forming of imagination and development of work for children are analysed, such as an environment, stimulant tasks and psychological climate. The results of such research assist understanding of mechanisms and methods of support and development of creative potentials of junior school children, can be used for the improvement of pedagogical practice and development of the educational programs for junior schoolchildren.

Keywords: imagination, individual work, childhood, of self-expression, creative

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УЯВИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ.....	5
1.1. Розвиток уяви в онтогенезі.....	5
1.2. Індивідуальні особливості уяви у дітей.....	12
1.3. Поняття уяви у дітей в працях зарубіжних та вітчизняних вчених..	15
1.4. Зв'язок уяви та індивідуальної творчості.....	19
Висновок до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	27
2.1. Організація та умови дослідження.....	27
2.2. Дослідження вихідного рівня розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей.....	31
2.3. Розробка та впровадження корекційної програми.....	35
2.4. Методичні рекомендації щодо розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей.....	45
Висновок до другого розділу.....	51
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність. Сучасні соціально-економічні умови, освітня ситуація, що склалася, диктують нові вимоги до розвитку творчої особистості, що характеризується гнучким продуктивним мисленням, розвиненою активною уявою для вирішення найскладніших завдань. Одним з найбільш перспективних шляхів удосконалення є формування та розвиток особистості як суб'єкта творчої діяльності, здатної до активного сприйняття прекрасного та перетворення навколишнього світу, пошуку оригінальних рішень у нестандартних ситуаціях.

Розвинена творча уява сприяє формуванню всіх вищих психічних функцій, таких як пам'ять, увага, мислення, що є запорукою всебічно розвиненої особистості. В умовах глобалізації, в епоху телебачення, гаджетів, комп'ютерних ігор, у людей розвивається шаблонне мислення, подолати яке можливо за допомогою раннього розвитку творчої уяви. По-перше, ігрова, практична діяльність залишається для дітей найцікавішою, по-друге, саме творча діяльність викликає сильніші емоції та враження. Тому в цьому віці творча діяльність має найважливіше значення для розвитку сприйняття, пам'яті, уяви, аналітичних розумових здібностей, естетичного смаку.

Об'єкт дослідження. Уява та індивідуальна творчість.

Предмет дослідження. Особливості формування уяви та індивідуальної творчості у дітей молодшого шкільного віку.

Мета. Розглянути теоретичні засади вивчення уяви та індивідуальної творчості та дослідити уяву та індивідуальну творчість у дітей молодшого шкільного віку .

Завдання:

1. Розглянути особливості розвитку уяви та індивідуальні особливості уяви у дітей.
2. Охарактеризувати зв'язок уяви та індивідуальної творчості.

3. Дослідити уяву та індивідуальну творчість.

4. Надати методичні рекомендації щодо розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей.

Методи дослідження. Дослідження базується на використанні загальнотеоретичних методів, принципів і підходів. Для виконання роботи обраний пізнавальний принцип. При написанні роботи використовується порівняльний методи, а також метод аналізу. Були використанні такі методики «Психодіагностика творчої уяви» , « Домальовування фігур» , «П'ять малюнків».

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше теоретично надана характеристика розвитку уяви та індивідуальної творчості. Практично розроблено комплекс вправ для розвитку уяви та індивідуальної творчості.

Гіпотеза: Уява та індивідуальна творчість у дітей молодшого шкільного віку розвиваються на основі стимулюючого середовища, де присутній відкритий доступ до різноманітних матеріалів та можливість вільного виразу власних ідей.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати сприятимуть дослідженню розвитку уяви та індивідуальної творчості. Результати дослідження можуть використовуватися для подальшої розробки корекційних програм.

Структура дипломної роботи. Логіка дослідження зумовила структуру дипломної роботи: вступ, 2 розділи, висновки, список використаних джерел із 50 найменувань, 1 додаток. Загальний обсяг – 61 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УЯВИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ

1.1. Розвиток уяви в онтогенезі

У сучасному світі творчість стала джерелом натхнення та стимулом до інновацій. Творчість сприяла досягненню ідеалів сталого суспільства шляхом заохочення автономного мислення, пошуку винахідницьких та інноваційних аспектів як частини будь-якої стратегії розвитку, орієнтованої на сприяння сталому розвитку [44; 45]. Творчість є динамічним і еволюційним поняттям, а також має практичну сторону, оскільки змушує переходити від думки до дії або від мрії до рішення. Створення передбачає створення нових способів поглянути на проблему чи завдання.

Одним із перших дослідників, які вивчали питання творчої уяви, є творець і директор першої французької лабораторії експериментальної психології Т. Рібо (1839-1916), який у своїх працях писав про значення творчої уяви в розвитку людини, як окремої людини, так і всього людства. У своїй праці «Творча уява», посилаючись на дослідження Віко, він писав, що історію людства можна розділити на три етапи. Перший етап можна назвати божественним, або теократичним. Другий – героїчний, або казковий. Третій – історичний, або людський. На перших двох етапах, як писав Т. Рібо, домінує уява (на третій вона поступово витісняється логічним мисленням). Це була уява людей, які створювали міфи, релігії, легенди, саги та епоси. Крім того, далі автор зазначає, що цілісний розвиток народів і культур передбачає обов'язкове проходження цих двох перших етапів [43].

Визначивши історичне значення творчої уяви, Теодор Рібо організував експериментальне дослідження вікових особливостей розвитку психічного процесу людини. У результаті дослідження було зроблено висновок, що в молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається творча уява. Критична точка розвитку явища – коли прогресивні тенденції

змінюються регресивними і збігається з початком підліткового віку. Згідно з результатами, отриманими в експерименті Т. Рібо, розвиток творчої уяви відбувається більш інтенсивно у віковій групі 5-15 років, після чого відбувається регрес.

Відтоді було впроваджено ряд інновацій, таких як радіо, телебачення, Інтернет і мобільний зв'язок. У цьому контексті слід поставити питання, як усі ці інновації вплинули на творчу уяву людини чи як експеримент, поставлений Т. Рібо, співвідноситься із сучасною ситуацією.

Дослідження творчої уяви включає в себе три частини: філософсько-психологічну, спрямовану на розуміння основних понять; розуміння поняття творчості, пізнання місця творчості в структурі психологічних процесів особистості. Серед усіх філософсько-психологічних концепцій було дві сильні концепції. Одна була пов'язана з філософією позитивізму. Друга – психоаналітична.

Автор першої концепції Д. Дьюї визначає творчу уяву як акт мислення. Це необхідно в тому випадку, коли, знаходячи рішення із ситуації, спочатку дізнаються про результат, перш ніж рішення буде отримано за допомогою операцій логічного мислення [29]. Тут творча уява є процесом, який підтримує логічне мислення. Концепція Д. Дьюї пояснює одну з творчих частин особистості, а саме технічну творчість.

Представники психоаналізу не дійшли згоди щодо визначення творчої уяви. Наприклад, З. Фрейд розглядає творчу уяву як основу творчості, яка виникає в результаті сублімації, шляхом перетворення сексуальної енергії для соціально значущих цілей [30; 31]. Для К. Г. Юнга та його послідовників творча уява і творчість пов'язані з актуалізацією глибинних психічних уявлень – архетипів [34]. Ці поняття пов'язані з використанням творчої уяви для розвитку особистості. Тут слід зазначити, що предметом психоаналітичних концепцій є художня творчість.

Нині виділяють двочасові рамки, які відрізняються спрямованістю уваги на творчу особистість. Перший період можна охарактеризувати його

спрямованістю на творчу діяльність великих особистостей. Другий період розпочався в середині минулого століття і тривав до ХХ століття з його фокусом на творчості звичайних людей. Творчість – це індивідуальні особливості творця та суспільні вимоги, які висуваються до творчого продукту. Творча уява в цій структурі відображає індивідуальні особливості людини [32].

Дослідники дійшли такого ж розуміння, що створення чогось нового залежить від мотивації та креативності людини [25]. Творчість відображається в винахідливості, натхненні, випадковості та таланті [39]. Теорії творчості використовують критерії, які були встановлені для опису акту творчості.

Типологічні теорії описують різні аспекти та сфери творчості. Теорія 4Р (process, product, personality, place) виділяє такі сфери: процес, продукт, особистість і місце [37; 41]. Цей процес включає в себе навички, необхідні для виконання завдання. Продукт можна оцінити за такими критеріями, які використовуються для оцінки творчої роботи. Творчу особистість можна визначити за особливостями мислення, уяви та мотивації, які дозволяють проектувати творчий результат. Зрештою, необхідні особливі соціальні умови, які призводять до творчого результату (продукту).

У психологічній літературі пропонуються типологічні теорії творчості. Автори збірки статей «The Nature of Creativity Contemporary Psychological Perspectives» [48] описують не лише сфери творчості, але й взаємозв'язок середовища й особистості. Теорії, які зосереджуються на процесі творчості в одній сфері, можна назвати структурними. Дослідження процесу творчості, як правило, пов'язане з однією зі сфер інтелекту.

Інша сфера творчості пов'язана з продуктом творчої діяльності. Латвійська дослідниця D. Kaleja-Gasparovica дійшла висновку, що креативність продукту творчої діяльності можна описати за такими критеріями:

– оригінальність, новаторство, яке можна спостерігати в певному контексті: індивідуальному соціальному та загальнолюдському;

- цінність (ефективність, прийняття);
- елегантність (естетична якість);
- можливість перенесення (ідею можна використовувати в інших ситуаціях і контекстах);
- навмисність [35].

Третя сфера пов'язана з особистістю. Креативність відображається як оригінальність у мисленні [24]. Творчість починається з ідеї. М. Boden (2004) стверджує, що творчість – це щось на зразок загадки, якщо не сказати, парадоксу. Цим автор підкреслює, що креативність пов'язана з інтуїцією та логічним мисленням [27]. Креативність часто пов'язують з оригінальністю. S. Acar, C. Burnett, J. Sabra відносять творчість до виміру цінності, несподіванки та естетики [23]. Четверта сфера, пов'язана з творчістю, це середовище. Соціальна сфера ініціює створення нових ідей у різних сферах життя людини. Інший напрямок дослідження, пов'язаний з проблемою креативності, – роль і місце творчої уяви в структурі психічних процесів особистості. Р. Plesk порушує такі складові творчої особистості:

- цілеспрямовані аналізи;
- генерація ідей та критична оцінка ідей.

На думку Р. Plesk, творчий процес з самого початку (створення ідеї) пов'язаний з мисленням і уявою. І все ж центральним процесом є творча уява [38].

Ряд інших дослідників вказують на головну роль творчої уяви в процесі творчості. Дослідник А. Starko пропонує таку структуру творчості:

- мислення в метафоричних термінах;
- гнучкість і здатність приймати рішення;
- стійкість до тиску;
- інтерес до інновацій;
- здатність до логічного мислення;
- здатність до візуалізації;

– здатність мислити нестандартно [47].

Творчість пов'язана з мисленням. У першому випадку – метафоричний, у другому – логічний. У цьому контексті метафоричне мислення є синонімом творчої уяви.

Творча уява і творче мислення мають спільну основу і схожий механізм діяльності, але обидва мають різні цілі: мислення орієнтоване на аналіз навколишньої дійсності, а уява пов'язана зі створенням нових образів.

Уява, як й інші психічні процеси, є функцією кори великих півкуль. Іноді її пов'язують лише з роботою правої півкулі. Цей спрощений підхід не виявляє складних взаємозв'язків між півкулями. Для виникнення образів уяви потрібна робота обох півкуль, кожна з яких виконує свої функції. Специфіка правої півкулі полягає в тому, що вона не зосереджується на деталях, але спрощує картину світу, дає уявлення цілісності і водночас гармонійності, пропорційності, композиційної єдності. Вона тісно пов'язана з естетичними почуттями, що викликаються різними образами. Ліва півкуля впорядковує цю інформацію, дозволяє висловити її в мовленні: образ і думка завжди постають у нерозривній єдності.

Процеси уяви тісно пов'язані з такими психічними процесами:

- пам'ять (обсяг інформації) – для створення, розвитку уяви;
- мислення (етапи створення образу уяви) – первинні розумові операції аналізу та синтезу;
- англютинація (найпростіший процес створення образу уяви) – поділ на частини наявних образів та створення нових шляхом приєднання частин одного образу до іншого;
- емоційні образи уяви, крім пізнавальної функції, відбивають ставлення до реальності [12].

Уява може бути відтворювальною та творчою. Створення образів уяви здійснюється за допомогою кількох способів. Як правило, вони використовуються людиною (а особливо дитиною) неусвідомлено.

Розрізняють чотири види уяви:

1. Активна уява – це один з методів виявлення несвідомого, що використовується при аналітичній терапії і є методом інтроспекції, спостереженням розгортання внутрішніх образів.

2. Пасивна уява полягає в тому, що її образи виникають спонтанно, без волі та бажання людини.

3. Продуктивна уява відрізняється тим, що в ній дійсність свідомо конструюється людиною, а не механічно копіюється чи відтворюється. У цьому образі ця реальність творчо перетворюється.

4. Репродуктивна уява має на меті відтворити реальність у тому вигляді, в якому вона є, і хоча тут також присутній елемент фантазії, така уява більше нагадує сприйняття чи пам'ять, аніж творчість [8].

Створення образів уяви здійснюється за допомогою кількох способів:

- аглютинації – поєднання різних, непоєднаних у повсякденному житті частин;
- гіперболізації – це парадоксальне збільшення чи зменшення предмета або окремих його частин;
- схематизації – окремі уявлення зливаються, відмінності стають меш вираженими;
- типізації – характерне виділення суттєвого, що повторюється в однорідних фактах, та втіленні у конкретному образі.
- акцентуванні – в образі виділяється або підкреслюється певна частина, деталь [7].

Характер уяви залежить від своєрідності діяльності, здійснюваної людиною. Уява є основою будь-якої творчої діяльності. Вона допомагає людині звільнитися від інерції мислення, вона перетворює уявлення пам'яті, забезпечуючи цим створення свідомо нового. У цьому значенні все, що оточує людину і що зроблено руками людини, весь світ культури є продуктом творчої уяви [3; 7; 9].

Розвиток уяви здійснюється в ході онтогенезу людини: у зв'язку з розвитком всієї особистості, у процесі навчання й виховання та в єдності з мисленням, пам'яттю, волею, почуттями. Встановити будь-які конкретні вікові кордони, що характеризують динаміку розвитку уяви, дуже складно. З іншого боку, пізній розвиток уяви не означає, що цей процес у зрілому віці буде на низькому рівні [7].

Перші прояви уяви насамперед пов'язані з процесом сприйняття у дітей віком 1,5 роки. Перші образи уяви дитини завжди пов'язані з діяльністю, насамперед, ігровою [15]. Найважливіший етап у розвитку уяви відбувається в процесі оволодіння дитиною мовлення – перехід від висловлювання образів у діяльності до висловлювання в мовленні. Головна особливість етапу – мимовільний характер виникнення образів уяви [21].

В період 4-5 років розвиток уяви пов'язаний з появою активних форм. Процес уяви стає довільним (бо дитина намагається його контролювати). Ігри стають цілеспрямованими та сюжетними. Навколишні речі стають не просто стимулами до предметної діяльності, а стають матеріалом реалізації образів уяви [6].

Одне із важливих зрушень у розвитку відбувається шкільному віці – активізація процесу відтворюючої уяви у зв'язку з необхідністю розуміння навчального матеріалу, використання уяви для засвоєння знань. Дитина шкільного віку активно отримує нові уявлення про об'єкти та явища реального світу. Звідси випливає, що ці уявлення є основою для уяви і стимулом до творчої діяльності школяра. У світлі відображених вище результатів розвитку творчої уяви та з урахуванням особливостей розвитку психічних процесів сучасної людини автори сформулювали гіпотези дослідження таким чином: розвиток творчої уяви в онтогенезі має нелінійний характер, а в процесі розвитку спостерігаються як прогресивні, так і регресивні тенденції.

1.2. Індивідуальні особливості уяви у дітей

Із дорослішанням діти зростають, вони дізнаються більше про причинно-наслідкові принципи, які впливають на людські дії, окрім фізичних законів і простих психологічних мотивів. Імовірно, найбільш помітною зміною є додавання принципів, які керують поведінкою соціальних груп, і, відповідно, впливають на уяву [26; 40; 42; 49].

До трьох років діти розглядають соціальні та моральні норми як обов'язкові, тобто, як прямі причини дій, відокремлені від фізичних законів і від психологічних причин, таких як власні ідіосинкратичні бажання людини [36]. Діти дошкільного віку найбільш непохитно переконані в цьому факті. Використовуючи різні методи опитування та в різних культурах, дослідження виявили, що діти дошкільного віку вірять, що навіть наші найзліші бажання програють героїчній соціальній поведінці. Люди, які хочуть бути злими (наприклад, «(він) хоче вдарити» або «(він) хоче забрати всі іграшки собі»), все одно будуть добрими, а люди, які хочуть слідувати власним бажанням, все одно спиратимуться на бажання батьків або шкільні правила [28]. Насправді маленькі діти ставляться до недозволених і аморальних подій так, ніби вони «не можуть відбутися в реальному житті» [46].

Зростаюче розуміння причинно-наслідкових принципів соціального світу є таким же важливим для маленьких дітей, як і їхнє раннє розуміння причинно-наслідкових принципів фізичного світу. Вони важливі саме тому, що допомагають дітям осмислити звичайну поведінку новими та більш витонченими способами. З цього випливає, що уявлення про те, що людина повинна робити відносно того, що вона може зробити, може допомогти дітям зрозуміти поведінку цієї людини. Здатність робити те, що треба, і обов'язок робити те, що можна, відрізняє героїв від лиходіїв навіть у звичайному житті.

М. Josephs та ін. досліджували, як 3- та 4-річні діти використовують уявні альтернативні можливості в моральних і соціальних судженнях саме в тому віці, коли діти починають піклуватися про правила та протестувати, коли інші їх порушують [33].

Для кожної нової норми діти навчаються після трьох років, уявлення про альтернативи залишається невід'ємною частиною суспільства судження. Zhao та ін. [50] досліджували, як 6-річні діти США та Китаю (порівняно з дорослими) оцінюють людину, чії дії відповідають такій соціальній привабливості: якщо ви не знаєте, що подобається іншим людям, найкраще залишити їм вибір. Щоб визначити основний ефект, діти та дорослі почули історію з книжки з картинками про двох дівчат, які стояли в черзі за закусками двічі. За кожною дівчиною в черзі стояла ще одна людина, яка терпляче чекала своєї черги, щоб перекусити. Кожного разу на картинці столу із закусками було одне яблуко та два банани. Одна дівчина взяла останнє яблуко, залишилися лише банани. Інша дівчина (наступного разу) взяла банан, залишивши по одному фрукту кожного виду. Шестирічні та дорослі в обох культурах вважали, що дівчина, яка залишила по одному фрукту кожного виду, була більш уважною (тобто «добрішою»), посилаючись на своє рішення залишити наступній особі варіанти вибору як причину. Важливо, що оцінка уважності ґрунтувалася не на результатах історії, а на тому, що діти уявляли, що могло статися, але не сталося. Щоб підтвердити це, інша історія, розказана іншій групі дітей і дорослих учасників, порівняла двох дівчат, які залишили ті самі два варіанти – одне яблуко й один банан – різними засобами. Один взяв яблуко, інший вибрав із трьох різних фруктів (апельсин, яблуко та банан) і взяв апельсин. Хоча результат був однаковим, 6-річні та дорослі вважали дівчинку, яка могла б вчинити інакше, «добрішою» [50].

У шкільному віці уява набуває та закріплює свої довільні форми. Як свідчать дослідження О. Мороз, уява є не тільки передумовою ефективного засвоєння дитячих знань, але й умовою творчого перетворення наявних у дітей знань, сприяє саморозвитку особистості, тобто, в значній мірі визначає ефективність навчально-виховної діяльності [17].

Більшість авторів пов'язують генезис уяви з розвитком ігрової діяльності дітей (Л. Балацька [1], І. Барташнікова, О. Барташніков [2; 3], І. Карабаєва [13; 14], М. Кузнецов [16]), а також з оволодінням дітьми видів

діяльності, які традиційно вважаються «творчими»: конструктивного, музичного, зображувального, художньо-літературного.

У віці 4-5 років дитина найчастіше починає уявляти певну послідовність дій, «програвати» їх подумки. Різко зростає її творча активність у різних сферах. Багатшим стає зміст малюнків, складаються незвичайні історії.

Діти молодшого шкільного віку характеризуються активацією функції уяви. Цей період є сенситивним для формування фантазії. Вони більшу частину своєї активної діяльності здійснюють за допомогою уяви, вони із захопленням грають та займаються творчою діяльністю [1; 16].

Пізнавальна уява формується до шести років завдяки відокремленню образу від предмета та позначення його за допомогою слова. У дітей з різними психофізичними порушеннями пізнавальна уява відповідає віку п'яти років з переважанням репродуктивної уваги [14].

Нині можна визначити особливості уяви дітей із психофізичними порушеннями:

- активність процесу уяви значно знижена порівняно зі звичайними дітьми;
- невербальна творча уява розвинена краще, ніж вербальна;
- образи, що виникають в уяві дітей, не завжди відповідають запропонованому їм словесному опису;
- вербальна уява значно бідніша, ніж у однолітків: уявлення і образи часто не мають сили, яскравості, чіткості, логічної достовірності, тонких смислових відтінків; відзначається недостатня гнучкість та пластичність процесів уяви, емоційна бідність змісту продуктів творчості;
- діти частіше, ніж їхні однолітки, схильні малювати у своїй уяві сумні, песимістичні, безрадісні картини, що пов'язано з такими несприятливими особистісними рисами, як замкнутість, підвищена чутливість при спробах мовного спілкування, знижена емоційна реакція на невдачу, на своє становище у колективі;

- рівень розвитку творчої уяви корелює зі ступенем тяжкості порушення, а в тих, хто нормально говорить, – з віком;
- на процес розвитку уяви в дітей із психофізичними порушеннями негативно впливають нестійкість уваги, порушення сприйняття, мнестична діяльність, мислення, емоційно-вольова сфера, і навіть низький рівень володіння мовними засобами [21].

Уява як основа будь-якої творчої діяльності однаково проявляється у всіх аспектах культурного життя, уможлиблює художню, наукову та технічну творчість. У роботі над зображенням дитина набуває різних знань, уточнюються і поглиблюються її уявлення про навколишнє, вона опановує нові для неї образотворчі навички та вміння [16].

Уява дитини, здатність фантазувати активно розвиваються внаслідок дослідницького пошуку. Важливо розуміти механізми зв'язку та функціонування цих процесів. До найважливіших функцій дитячого фантазування у психології відносять пізнавальну функцію. Яскраво виявляється прагнення дитини до вигадування історій і внеіснуючих подій, тобто, фантазування.

1.3. Поняття уяви у дітей в працях зарубіжних та вітчизняних вчених

Інтерес до проблеми уяви як психічного процесу виник на межі ХІХ-ХХ ст. До цього часу відносять перші спроби експериментального дослідження функції уяви. Поступово аспекти вивчення цієї проблеми все більше розширювалися, розроблялися методики, що дозволяли експериментальним шляхом досліджувати функцію уяви, робилися спроби теоретичного осмислення отриманих даних, розглядалися питання зв'язку уяви з іншими пізнавальними процесами. Робота в цій галузі велася переважно у двох напрямках: з одного боку, вивчався розвиток уяви в онтогенезі, з іншого – функціональний розвиток цього процесу [10].

На думку Е. Торренса, креативність є здатністю до загостреного сприйняття прогалин, недоліків у знаннях, реагування на дисгармонію тощо. Творчий акт включає сприйняття проблеми, пошук її рішення, формулювання гіпотез, їхні видозміни та пошук результату. Науковець Є. Фромм трактує креативність як властивість людини, здатної пізнавати, діяти в нестандартних ситуаціях, а також усвідомлювати власний досвід [19].

Основу творчого потенціалу особистості є уява, яка проявляється у всіх складових культурного життя, уможливаючи художню, наукову та технічну творчість. Незважаючи на своє універсальне значення, уява, на відміну від інших вищих психічних функцій, досі викликає дискусії науковців. Уява – це здатність дитини, по-перше, вбачати ціле і, по-друге, переносити функції з одного предмета на інший, який не має цієї функції. Уява пов'язана з дійсністю, тому уявляти – означає передбачати майбутнє, планувати його, реалізовувати свою мрію за допомогою вольових якостей, ерудиції, високої працездатності. Уява допомагає бачити світ повніше, яскравіше і з раннього віку слід підтримувати активність дитячої особистості, прагнення створювати нове. Психологи неодноразово підкреслювали особливу значущість молодшого шкільного віку у загальній логіці розвитку психіки та особистісному онтогенезі. У своїх дослідженнях вони встановили, що центральним психологічним новоутворенням стабільного молодшого шкільного періоду розвитку є уява, яка спочатку пов'язана з увагою, сприйняттям, мовленням і мисленням, породжує емоції і, реалізуючись з урахуванням волі, насамперед, осмисленої ініціативності, розвиває рівень прагнень, мотивації, інтереси, здібності тощо [19].

Значний внесок у дослідження проблеми розвитку творчої особистості, уяви, шляхів її розвитку зробили українські науковці. Праці багатьох провідних українських методистів-дослідників (А. Богуш, І. Барташнікової, Т. Березовської, Т. Піроженко та ін.) свідчать про усвідомлення ними важливості теоретичної і практичної розробки проблеми розвитку дитячої уяви, фантазії та творчості в цілому [3; 4; 5; 20]. Р. Павелків детально досліджує процес уяви,

його види, операції, функції [18]; О. Вільчинська акцентує увагу на вікових особливостях розвитку уяви [7]; І. Барташнікова досліджує уяву як основу творчих здібностей [3]; М. Коваленко визначає педагогічні умови необхідні для розвитку творчої уяви [15]; стислий узагальнений огляд попередніх досліджень надає І. Грузинська [9].

Необхідність розвитку уяви в дітей відзначають всі вітчизняні вчені. Психологи та педагоги шукають ефективні шляхи та засоби розвитку творчої уяви у різних видах дитячої діяльності: художній продуктивній (образотворчій, конструктивній, музичній, словесній творчості), у провідній ігровій діяльності дітей, а також у процесі фізичного розвитку, сприйнятті художніх творів, ознайомленні з навколишньою природою тощо [22].

У зв'язку із сучасною проблемою навчання доцільним є вивчення специфіки уяви дітей у процесі формування інших психічних функцій і властивостей особистості, в тому числі і в процесі пам'яті (мнемічної діяльності). Дитина завдяки власній активності та активності, стимульованій дорослим, у процесі навчання збагачує пам'ять знаннями, не тільки отриманими в результаті особистого досвіду, а й тими, що здобуті попередніми поколіннями. Без такого накопичення досвіду неможлива жодна людська діяльність, жодна фізична та розумова праця [6].

Т. Рібо зазначає, що різні стадії розвитку уяви обумовлені розвитком розумових здібностей дітей, тому під час аналізу продуктів дитячої творчості, генезис уяви включає 4 стадії:

- 1) перехід від пасивної уяви до активної (творчої);
- 2) «оживлення» оточуючих предметів»
- 3) перехід від наслідування до перевтілення;
- 4) стадія художньої творчості дитини [8].

На думку Т. Дуткевич, уява є головним новоутворенням дітей, тому що вона формується завдяки активній ігровій діяльності. Головна особливість уяви полягає в можливості бачити ціле, а також переносити риси одного

реального предмета чи об'єкта на інший. Через це уява вважається основною формою пізнання, яка супроводжує усі види розумової діяльності [11].

Певний рівень розвитку пам'яті є однією з умов повноцінного становлення особистості дитини, інтенсивного набуття інформації, розвитку творчих здібностей, формування її активності та самостійності. За результатами фундаментальних досліджень вітчизняних психологів, пам'ять у молодшому шкільному віці є однією з провідних, пізнавальних психічних функцій, залежно від якої і будуються всі інші функції (процеси) та якості особистості. Минулий життєвий досвід як компонент уяви безпосередньо пов'язаний з пам'яттю і дозволяє дитині осмислювати і переосмислювати різні ситуації, включені в ту чи іншу діяльність [13].

Саме пам'ять забезпечує ту частину уяви, спрямовану на інших людей. Залучення дитини до спілкування з однолітками, старшими дітьми та дорослими також можливе лише за відтворення того чи іншого матеріалу. Психологічна готовність до навчання в школі передбачає досить високий рівень розвитку довільної культурної (сислової або словесно-логічної) пам'яті дітей, без якої процес успішного засвоєння складнішого зв'язного матеріалу (текстів) може бути утрудненим ще у дитячому дошкільному закладі.

У зарубіжних дослідженнях з психології пам'яті дітей дошкільного віку, на відміну від школярів, виявлено здатність до використання лише простих мнемонічних стратегій: вербального повторення та розумної поведінки в процесі запам'ятовування (А. Бедделі, Г. Крайг, С. Міллер, Н. Ньюкомб, Д. Флейвер).

Уява – це особлива форма людської психіки, що відокремлюється від інших психічних процесів і водночас займає проміжне положення між сприйняттям, мисленням та пам'яттю. Основним змістом процесу уяви є побудова образу, засобів і кінцевого результату предметної діяльності суб'єкта; створення програми поведінки, коли проблемна ситуація

невизначена; продукування образів, що не програмують, а замінюють діяльність; створення образів, які відповідають опису об'єкта [6].

1.4. Зв'язок уяви та індивідуальної творчості

Вступ дитини до школи, зміна ігрової діяльності на навчальну, включення її до систем міжособистісних відносин сприяють розбудові всіх її пізнавальних процесів. Основними характеристиками всіх пізнавальних процесів школяра мають стати їхня довільність, продуктивність і стійкість. У молодшій школі на зміну мимовільній увазі приходить довільне, що дозволяє дитині легко переходити з одного виду на іншу без особливих труднощів і внутрішніх зусиль. Також триває розвиток пам'яті. Пам'ять молодших школярів досить гарна, і це переважно стосується механічної пам'яті, яка за перші 3-4 роки навчання у школі прогресує досить швидко. Дещо відстає у розвитку логічна пам'ять, оскільки в більшості випадків дитина, будучи зайнята вченням, працею, грою та спілкуванням, цілком обходиться механічною пам'яттю [16].

Навчальна діяльність у початкових класах сприяє, перш за все, розвитку таких психічних процесів як відчуття та сприйняття. Для молодших школярів характерні гострота і свіжість сприйняття, проте на початку навчальної діяльності сприйняття недостатньо розвинене, які ще неточно і помилково диференціюють подібні об'єкти, їм властива недостатність поглибленого, організованого і цілеспрямованого аналізу при сприйнятті, зв'язок сприйняття з дією. З розвитком мислення відбувається якісна перебудова сприйняття та пам'яті у довільні, регульовані процеси [19].

Уява як один з важливих пізнавальних процесів формується і розвивається в процесі навчальної діяльності під впливом її вимог. На розвиток уяви впливають безпосередні враження. До основних тенденцій розвитку уяви в молодшому шкільному віці відносяться: вдосконалення відтворюючої уяви, яка пов'язана з поданням раніше сприйнятого або

створеного образу відповідно до даного опису, схеми, малюнку, які об'єднуються у системи.

Отже, уява молодших школярів, з одного боку, поступово звільняється від впливів безпосередніх вражень, з іншого боку, посилюється реалізм їхньої уяви, пов'язаних із розвитком здатності контролювати та оцінювати образи уяви з позиції логіки, законів об'єктивного світу. Часто педагоги зазначають, що діти 7-8 років, переказуючи якусь подію, мимоволі, ненавмисно доповнюють, збагачують її вигаданими потребами. Причому дитина і сама щиро вірить у те, що так було. Аналогічно буває і у випадку, коли дитина хоче привернути увагу дорослого до своєї розповіді, за бажання піднятися в очах дорослих або своїх однолітків [19].

Науковці розкривають уяву як передумову ефективного засвоєння навчальними нових знань, умінням творчого перетворення цих знань у житті, сприяє саморозвитку особистості, тобто, значною мірою визначає ефективність навчально-виховної діяльності в освітньому закладі.

Індивідуальні особливості уяви яскраво виявляються у процесі творчості. У цій сфері людської діяльності уява про значущість перебуває нарівні з мисленням. Важливо, що з розвитку уяви необхідно створювати умови, в яких проявляються свобода дій, самостійність, ініціативність, розкутість. Доведено, що уява найміцнішим чином пов'язана з іншими психічними процесами (пам'яттю, мисленням, увагою, сприйняттям), які забезпечують навчальну діяльність.

Творчість – це насамперед вміння відмовитися від стереотипів мислення, прийняття оригінального, нового, неповторного рішення, здатність вийти за межі повсякденного. Новизна та багатогранна діяльність – запорука творчого ставлення до роботи. Однак введення різних матеріалів та технік здійснюється з деякою обережністю та у певній послідовності. Вибір техніки та матеріалу залежить від рівня підготовки учнів, їх вікових особливостей. Вікові можливості потрібно знати досить добре, щоб їх творчо використовувати при вирішенні різних завдань.

Дуже важливо вловити тимчасові, перехідні здібності, розвинути їх і закріпити, що є завданням педагога. Необхідно постійно враховувати вікові можливості та потреби дітей. Не кожен вид діяльності посилений через свою складність, тривалість. Крім того, вікові можливості не завжди поєднуються з їх потребами. Педагогу треба направляти дитину на правильний шлях для вирішення поставленого завдання. Для успішної роботи значення має індивідуальний підхід. Кожен повинен у міру своїх сил і можливостей опанувати певний рівень знань, умінь, обов'язковий для всіх. Критерії оцінки творчої діяльності є індивідуальнішими.

Розвиток творчої уяви та здобуття нових знань у молодшому шкільному віці нерозривно пов'язані один з одним. Творча уява виступає психологічною основою будь-якої творчої діяльності молодшого школяра. Їхня ігрова діяльність, так само, як і навчальна, здійснюється завдяки уяві. Щоб фантазії та мрії не були порожніми, необхідно допомогти дитині правильно використовувати свої можливості уяви, навчити застосовувати у навчальній діяльності, сприяти розвитку абстрактного мислення, уваги, мови, творчої діяльності [22].

До показників творчої уяви молодших школярів належать:

- кількісна продуктивність їх діяльності;
- гнучкість використання ідей;
- оригінальність уяви.

Характерні особливості творчої уяви молодших школярів:

- різна легкість реорганізації реальності в уяві;
- імпульсивність та емоційний настрій;
- відсутність яскраво вираженого прагнення отримання високих показників у роботі [22].

Отже, можна робити висновок, що з дітей молодшого шкільного віку процес розвитку творчої уяви визначається багатьма чинниками. До цих чинників належить загальний рівень інтелектуального розвитку, високий

рівень мислення пізнавальної активності, і навіть специфіка предметного середовища. Також не слід забувати про те, що важливу роль в цьому процесі відіграє особистість педагога, його творчий потенціал, і навіть рівень професіоналізму.

В останні роки більшість дітей отримують вже готові іграшки, які недостатньо сприяють розвитку уяви та гальмують їх розвиток, тоді як маніпуляції символічними, саморобними іграшками дають простір фантазії. Наприклад, проста паличка у різних іграх може виконувати роль дудочки, рушниці. У процесі становлення особистості необхідність у зовнішній опорі (у символічній фігурі) зникає, і відбувається інтеріоризація – перехід до ігрової дії з неіснуючим реально предметом, його ігрового перетворення, до надання йому нових властивостей та якостей, уявленню дій з ним у розумовому плані. Це і є зародження уяви як особливого психічного процесу [16].

Розвиток – це процес, в результаті якого відбувається зміна якості чогось, перехід від одного якісного стану до іншого, від нижчого до вищого. У своїй творчій діяльності дитина дізнається і починає спиратися на спеціальні знання та вміння: у галузі малювання – на знання принципів побудови малюнку, у конструктивній діяльності – на спеціальні технічні знання та вміння, що допомагають практично створювати ту чи іншу технічну модель, у літературній творчості – на знання правил писемного мовлення. Завдяки цьому продукти творчості учнів стають більш повноцінними, проте це часто обмежує їхню творчу уяву. Розвиток творчої уяви необхідно спрямовувати та формувати у процесі навчальної діяльності. Це можливо за допомогою створення педагогом яскравих образів, що малюють картини минулого, життя різних країн і народів, життя рослин і тварин, продовження дітьми розпочатих вчителем оповідань, самостійне оповідання з картинок, твори, малювання, технічне моделювання, творчість на певну тему. Педагог повинен формувати і адекватне критичне ставлення до творчої уяви та її продуктів.

Виділяють такі основні етапи творчої уяви в учнів молодших класів:

- підготовчий (мотивування до створення);

- виношування задуму (ескіз, замальовка);
- реалізація задуму (створення конкретного образу);
- подання результату (виставка робіт) [16].

При цілеспрямованому формуванні творчої уяви, воно набуває якісно нових характеристик: з'являється велика стійкість образів уяви, вони яскравіше запам'ятовуються, завдяки розширенню кругозору стають багатшими та різноманітнішими. Уява в молодших школярів значною мірою має наслідувальний, відтворюючий, репродуктивний характер. Учень намагається відтворити у своїх іграх те, що він бачив або чув у навколишньому середовищі, повторити те, що спостерігав. Це має велике значення у процесі сприйняття нового навчального матеріалу. Отже, основне завдання педагога – розвинути репродуктивну, відтворюючу уяву в учнів, щоб вони досить яскраво і точно уявляли собі те, про що говорить педагог. Тому часто педагоги використовують допоміжні засоби – наочний матеріал, будують розповідь емоційно забарвленою, багатою на конкретні факти.

З іншого боку, безконтрольне застосування наочності гальмує розвиток уяви. Молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку творчої, репродуктивної уяви. Сьогодні існують різні програми, методичні рекомендації, прийоми, які мають на меті розвиток творчої уяви. Однак учні початкових класів отримують мінімальну кількість часу на цілеспрямований розвиток творчих складових особистості (креативність, продуктивна уява, асоціативність мислення). Тому саме в початкових класах необхідно проводити різні форми уроків розвитку творчої уяви [19].

Можна виділити основні напрями діяльності розвитку творчої уяви молодшого школяра:

- вдосконалення планування створення образів уяви;
- збільшення точності та визначеності образів уяви;
- підвищення різноманітності та оригінальності продуктів уяви;
- зменшення елементів репродуктивного відтворення образів;

- збільшення реалізму та контрольованості образів уяви;
- посилення зв'язку уяви з мисленням;
- перехід уяви з діяльності, що потребує зовнішньої опори, самостійну внутрішню діяльність з урахуванням мовлення [22].

Таким чином, якщо не приділяти достатньо уваги розвитку уяви, то знижується якісний рівень навчання. Діти з розвиненою уявою мають більше можливостей успішно навчатися. Розвиваючи в дитини уяву, розвиваються всі її когнітивні функції та вміння, які необхідні у навчанні. Саме творча уява допомагає дітям вирішувати завдання шкільної програми, знаходити підхід до тієї чи іншої ситуації, сприяє самовираженню у різних видах діяльності. Діяльність уяви є найважливішим шляхом пізнання та освоєння дитиною навколишньої дійсності, спосіб збільшення меж особистого практичного досвіду, найважливішу психологічну передумову розвитку здібності до творчості. Для розвитку творчої уяви молодшого школяра важливі актуалізація та збагачення його естетичного досвіду, залучення його до різних видів художньої діяльності, розвиток мовлення та ознайомлення з різними видами мистецтва.

Індивідуальний підхід є обов'язковим на всіх етапах роботи. В основі здібностей лежать спадково закріплені передумови їхнього розвитку. Індивідуальний підхід допомагає залучити до активної образотворчої діяльності. Використовуються різні індивідуальні підходи, наприклад: підбираються відповідні завдання, варіанти завдань, певний режим роботи, з урахуванням здібностей орієнтують той чи інший вид діяльності.

Ступінь розвитку творчих здібностей учнів можна визначати за показниками, запропонованими психологом П. Торренсом: оригінальність, гнучкість, швидкість і швидкість, ретельність розробки ідеї. Образотворчі здібності умовно можна поділити на рівні. Високий рівень – учень виявляє підвищений інтерес, швидко та легко освоює способи зображення, адекватно передає свої спостереження. Оцінюючи роботи уважно проглядається акуратність, композиція, колірне рішення, оригінальність задуму.

За показником творчої активності встановлюються такі рівні:

- оригінальний – помітно прагнення передати рух чи почуття зображених персонажів, задум практично не повторюється;
- незвичайний - задум зрідка повторюється на малюнках групи, помітні рух, тема, проте сюжет зрідка повторюється;
- цікавий – задум повторюється на малюнках інших учнів, але окремі зображення передають рух, в роботах немає простого рівня;
- простий – задум часто повторюється, малюнки не зрозумілі без словесного пояснення [3].

Після уроку під час обговорення виховується доброзичливість, конструктивність у критичних зауваженнях. Учні не просто глядачі, а критики-мистецтвознавці. Виставки створюють естетичне середовище, приносять емоційне задоволення, а це своєю чергою збільшує бажання працювати. Для розвитку творчих здібностей учнів під час уроків образотворчого мистецтва використовувати такі методи навчання:

1. Метод «відкриттів». Творча діяльність породжує нову ідею – відкриття.
2. Метод залучення життєвого досвіду. У вирішенні різноманітних творчих проблем життєвий досвід відіграє важливу роль.
3. Метод індивідуальної та колективної пошукової діяльності. Пошукова діяльність стимулює творчу активність учнів, допомагає знайти правильне рішення із можливих.
4. Метод свободи у системі обмежень. Постійно тренувати творчі здібності учнів, привчати чітко виконувати обмеження.
5. Метод діалогічний. Педагог та учень – співрозмовники. Спільно з'ясовують та знаходять. Слова активізують потребу до творчого аналізу, здатність та бажання глибокого розуміння мистецтва.

6. Метод порівнянь. Шлях активізації творчого мислення. На уроках педагог демонструє багатоваріантні можливості вирішення того самого завдання.

7. Метод колективних та групових робіт [22].

Індивідуальна творчість у творчості колективу дає цікаві творчі результати. Творчість – це процес уявного створення нових образів на основі елементів минулого досвіду. Забезпечує створення програми дії у випадках, коли проблемна ситуація невизначена.

Висновок до першого розділу

Обов'язковою умовою уяви є творча діяльність, яка може призвести до успіху без роботи фантазії. Існують спільні теми, які мають безліч проявів і мотивують на творчість, і конкретні теми з чітким зазначенням місця та дії, які вимагають точного виконання. Вони допомагають здійснювати діагностику рівня уяви.

Творча уява лежить в основі більшості видів творчості та інших мовних вправ учнів: оповідань за сюжетними картинками, за даним початком або кінцем, творів про майбутнє, в основі творчих переказів та викладів, усного малювання, складання картинного плану тощо. Тому розвиток уяви, насамперед творчої, необхідний успішного розвитку.

Таким чином, творчість є одним із центральних процесів у психічному житті. Незважаючи на те, що при навчанні переважно потрібно опанувати інші навички, такі як абстрактно-логічне мислення, довільне запам'ятовування тощо. Основу розвитку цих навичок надає саме уява, роль якої залишається дуже значною. В процесі подальшого навчання уява перетворюється на такі форми мислення, як образне мислення, що становить основу творчої діяльності суб'єкта. Програма занять з образотворчої діяльності розвиває творчу уяву та творчі здібності.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Організація та умови дослідження

Метою дослідно-експериментальної роботи було виявлення рівня сформованості уяви та індивідуальної творчості молодших школярів задля їхнього подальшого розвитку.

В експерименті взяло участь 50 осіб, учні 4 «А» та 4 «Б» класів. Експериментальну групу склали учні 4 «А» класу в кількості 25 осіб, контрольну групу склали учні 4 «Б» класу також в кількості 25 осіб. Середній вік учасників експерименту 9-10 років.

Експеримент проводився у три етапи:

1. Констатувальний – діагностика первинного рівня сформованості уяви та індивідуальної творчості молодших школярів.

2. Формувальний – розробка та використання комплексу занять, спрямованого на розвиток уяви та індивідуальної творчості молодших школярів.

3. Контрольний – проведення контрольного зрізу та порівняння результатів діагностики рівня розвитку уяви та індивідуальної творчості на констатувальному та контрольному етапах.

Мета констатувального етапу – виявлення початкового рівня розвитку уяви та індивідуальної творчості молодших школярів.

Завдання констатувального експерименту:

- 1) визначити критерії визначення рівня уяви та індивідуальної творчості;
- 2) підібрати діагностичні методики;
- 3) провести діагностику рівня розвитку уяви та індивідуальної творчості.

На основі теоретичного дослідження були виділені критерії уяви та індивідуальної творчості молодших школярів:

- складність уяви – проявляється у таких показниках як швидкість, гнучкість;
- оригінальність – здатність генерувати нові неповторні образи та ідеї;
- емоційність і виразність – жвавість та яскравість образів, наявність художнього задуму.

Показниками складності уяви та індивідуальної творчості молодших школярів є легкість, гнучкість, оригінальність. Для їх визначення було підібрано такі методики:

1) «Психодіагностика творчої уяви».

Для дослідження були використані два субтести, при оцінюванні яких використовуються всі три показники складності творчої уяви: побіжність, гнучкість, оригінальність. Тести проводились у груповій формі. Робота із тестами проводилася на заняттях в ігровій формі. Учні мали запропонувати якнайбільше різноманітних відповіді питання. У відповідях діти намагалися проявити свою уяву, гумор, оригінальність. Тести призначені для дітей віком від 5 до 15 років.

Під час першого субтесту дітям пропонувалося придумати якнайбільше незвичайних способів використання газети. Час виконання – 3 хвилини. Усі відповіді діти записували на аркуші.

Другий субтест – словесна асоціація. Дітям необхідно було знайти якнайбільше визначень для слова «книга». Час виконання – 3 хвилини.

Оцінювання кожного субтесту проводилося за трьома показниками: швидкість, гнучкість, оригінальність. Вираховувався загальний бал щодо кожного субтесту. Потім підраховувався середній бал із двох субтестів.. Спочатку оцінювався рівень розвитку творчої уяви кожного учня, потім усі показники високого, середнього та низького рівня склалися, та вираховувалася загальна оцінка рівня.

2) «Домальовування фігур».

Метою цієї методики було визначення рівня розвитку творчої уяви, здатності створювати оригінальні образи. Матеріалом щодо цієї методики були десять карток формату А5, кожної з яких зображено невизначена фігура. Було розроблено два комплекти таких карток: один для первинної діагностики, інший для повторної. Під час проведення дослідження дітям видавався простий олівець, один набір карток. Дітям дається завдання: необхідно домалювати фігури. Кожна фігура повинна перетворитися на якусь картинку. Кожній дитині дається простою олівець і лист з першим зображенням. Дитина малює фігуру. Також дитина повинна пояснити, що вона намалювала; її відповідь фіксується. Потім дитині дається наступний аркуш із другою фігуркою. Таким чином діти малюють усі десять фігур. Якщо дитина не зрозуміла, як необхідно виконати завдання, то вчитель може показати їй приклад: перетворити квадрат на телевізор чи будинок. Надалі допомогу вчителем не надається; дитина повинна самостійно впоратися із завданням. Для того, щоб оцінити те, наскільки кожна дитина виконала завдання, було підраховано коефіцієнт оригінальності (Кор): число зображень, що неповторюються. За коефіцієнтом оригінальності визначається високий, середній та низький рівень уяви.

3) «П'ять малюнків».

Дітям пропонувалося вигадати і намалювати на вільну тему малюнки (5 штук), у роботі діти не були обмежені використовуваними матеріалами, темою та часом. Формат малюнку А5. На звороті малюнку учень підписує його номер і короткий опис, про що цей малюнок. Дані малюнки оцінювалися за показниками: самостійність (оригінальність), динамічність, емоційність, виразність та графічність. За кожним показником виставляється від 0 до 2 балів. Якщо показник відсутній – 0 балів, слабо виражений – 1 бал, показник виражений явно – 2 бали. Максимальна кількість балів за все завдання – 10 балів. Діти, які мають високий рівень (7-10 балів) розвитку художньо-творчих здібностей швидко та самостійно вигадують задум малюнка. У малюнку відбивається розвиток фантазії та уяви. Діти, які перебувають на середньому

рівні (4-6 балів), відбивають у малюнку свій життєвий досвід. В їхніх малюнках переважають схематичні елементи. Діти з низьким рівнем (3 і менше балів) не можуть самостійно знайти джерело задуму малюнку, здатні діяти лише за зразком або вказівкою вчителя. Свій особистий досвід дитина з малюванням не пов'язує.

Було виявлено рівні розвитку уяви та індивідуальної творчості та дано їх характеристики. Діти з високим рівнем уяви та індивідуальної творчості генерують велику кількість ідей, представляють завдання детально та розроблено, виявляють інтерес до творчої діяльності та мають розвинені художньо-творчі здібності. Такі діти допитливі та ініціативні; вони прагнуть бути самостійними, та зацікавлені у вивченні чогось нового. Діти, у яких діагностується високий рівень творчої уяви, емоційні та чутливі до проблеми, прагнуть самовираження. Діти не бояться нестандартних завдань, пропонують незвичайні вирішення проблеми.

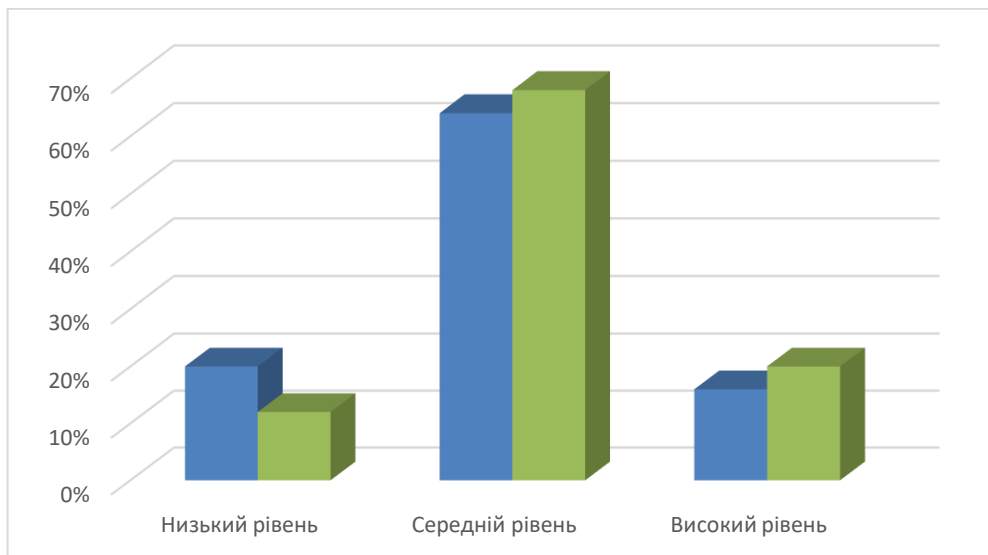
Середній рівень характеризує учнів, які усвідомлено сприймають завдання, схильні працювати самостійно, лише іноді потребує підказки дорослого. Такі діти допитливі, але не завжди виявляють свою творчість та інтерес до запропонованої діяльності. Такі діти виконання завдання витрачають більше часу. Вони висувають свої ідеї, але не завжди досить оригінальні. Діти середньому рівні розвитку творчої уяви намагаються виконати нестандартні завдання, але найчастіше де вони обходяться без допомоги дорослого. За наявності сильного інтересу до завдання намагаються знайти нові шляхи розв'язання.

Низький рівень характеризується тим, що дітям важко поглиблюватися у творчу роботу, вони потребують тривалого обмірковування ідей; їх відповіді шаблонні, не відрізняються оригінальністю. Такі діти вдаються до вже знайомих способів вирішення проблеми. Вони найчастіше невпевнені в собі і виявляють слабкий інтерес до навчання та творчих завдань. Дітям із низьким рівнем розвитку творчої уяви найчастіше потрібна допомога дорослих. При вирішенні будь-яких завдань такі діти пропонують недостатньо ідей та шляхів

вирішення. Відсутня оригінальність у рішеннях. Діти не прагнуть створювати нове, вдаються до репродуктивної діяльності. На низькому рівні розвитку творчої уяви діти виявляють низьку розумову діяльність, їх відповіді одноманітні чи відсутні. При зіткненні із труднощами намагаються уникати їх. Не виявляють свого інтересу при творчих завданнях

2.2. Дослідження вихідного рівня розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей

Оцінюючи та порівнюючи результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Психодіагностика творчої уяви», нами були отримані такі результати:

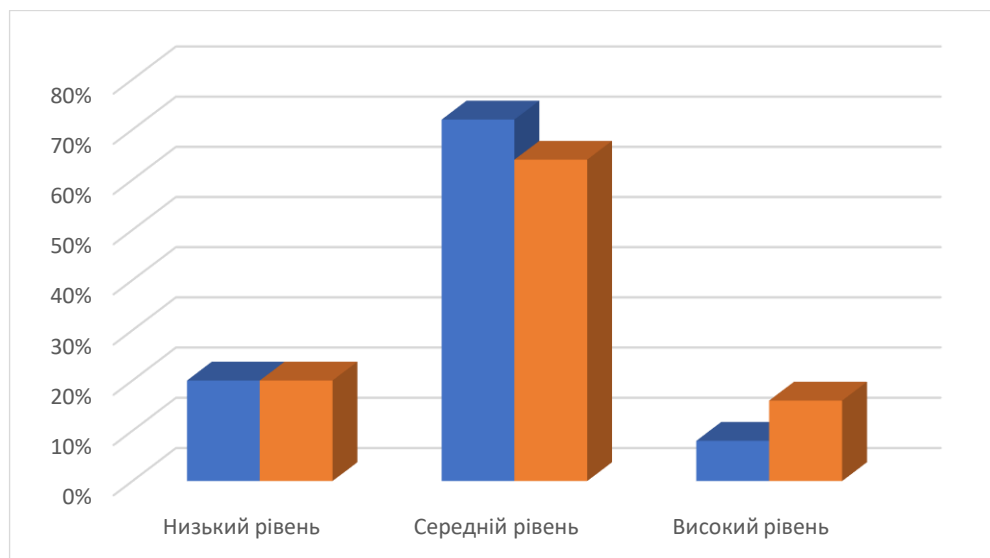
Рис. 1.1. Рівень розвитку творчої уяви у дітей на початку експерименту

З діаграми видно, що більшість учнів із контрольної та експериментальної групи мають середній рівень розвитку творчої уяви. Але показник експериментальної групи трохи нижчий, ніж у контрольній. В експериментальній групі було виявлено 4 особи (16%) з високим рівнем розвитку творчої уяви, тоді як у контрольній групі цей показник виявився більшим – 5 осіб (20%). Діти, які мають високий рівень творчої уяви, успішно впоралися із завданнями. Вони без особливих труднощів знаходили оригінальні відповіді завдання. Середній рівень розвитку творчої уяви

експериментальній групі мають 16 осіб (64%), а контрольній – 17 осіб (68%). Діти, що знаходяться на середньому рівні за даною методикою, намагалися знаходити багато варіантів відповіді, але не ці відповіді відрізнялися оригінальністю. На низькому рівні розвитку творчої уяви в контрольній групі виявилось 3 особи (12%), що дещо менше, ніж у експериментальній групі, де на низькому рівні перебуває 5 осіб (20%). Низький рівень свідчить про те, що учні відчували труднощі під час виконання завдань. У контрольній групі виявилось менше учнів, які мають низький рівень розвитку творчої уяви, а також на одну особу більше, які мають високий рівень. Це свідчить про те, що показники експериментальної групи за даною методикою дещо нижчі, ніж у контрольній.

Оцінюючи та порівнюючи результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Домальовування фігур», нами були отримані такі результати:

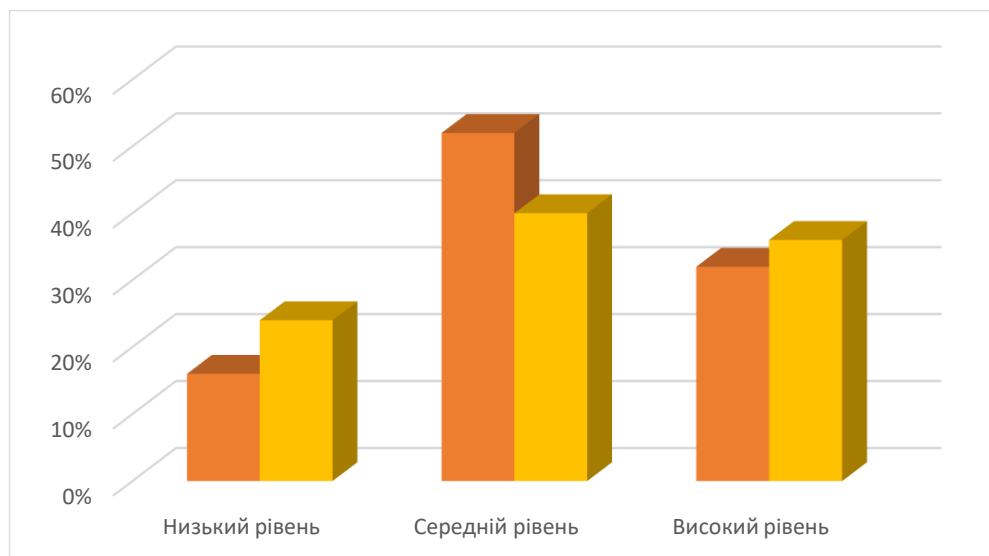
Рис. 1.2. Рівень розвитку уяви у дітей на початку експерименту

Діти, які мали низький рівень уяви, практично не зрозуміли завдання (малювали безпредметний візерунок чи малювали щось своє поруч із фігурою). У деяких випадках ці діти малювали предметний малюнок із заданими фігурами (1-2 фігури), але найчастіше це були схематичні та

шаблонні малюнки. Діти із середнім рівнем малювали більшість фігурок, але їх малюнки схематичні та без деталей. Найчастіше такі малюнки повторюються і в інших дітей. Діти на високому рівні малюють всі фігури, їх малюнки відрізняються більшою деталізацією та оригінальністю. Фігура, яку потрібно малювати, є центральним місцем у малюнку.

Більшість учасників набрали середній бал за показниками творчої уяви. Середній рівень творчої уяви в експериментальній групі набрали 18 осіб (72%), у контрольній групі – 16 осіб (64%). Високий рівень в експериментальній групі набрали 2 особи (8%), у контрольній групі – 4 особи (16%). Низький рівень відзначається у 5 осіб та в експериментальній (20%) та в контрольній (20%) групах. Після проведеного дослідження було зазначено, що всі діти були повністю включені у роботу, і завдання їм сподобалися.

Оцінюючи та порівнюючи результати контрольної та експериментальної груп за методикою «П'ять малюнків», нами були отримані такі результати:

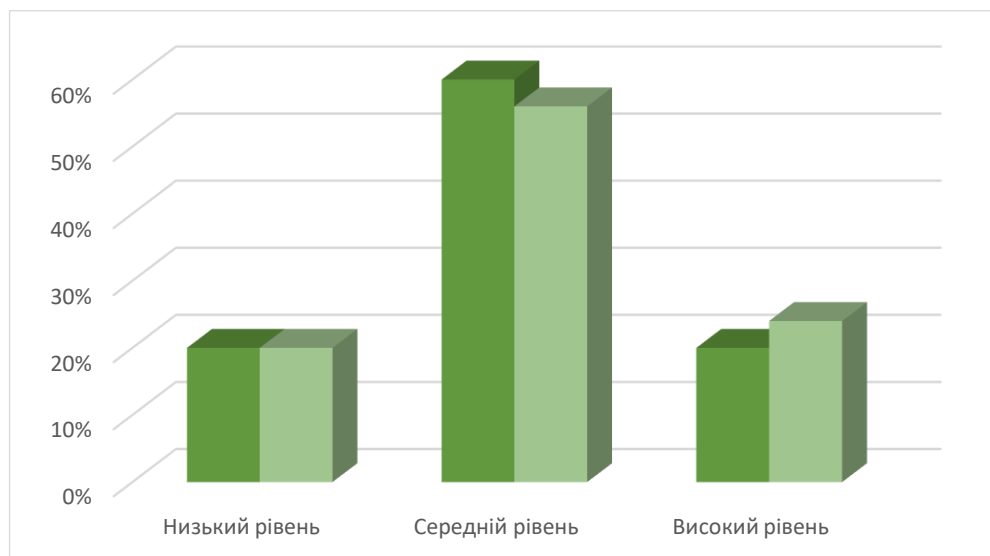
Рис. 1.3. Рівень розвитку художньо-творчих здібностей у дітей на початку експерименту

Здійснивши аналіз результатів діагностування рівня розвитку художньо-творчих здібностей, було отримано такі дані: на високому рівні експериментальної групи перебувають 8 осіб (32%), у контрольній групі – 9

осіб (36%). Всі діти цього рівня самостійно знайшли задум для своїх малюнків, під час виконання завдання діти були натхненними та емоційно чуйними. Малюнки мали різноманітний сюжет. На середньому рівні було виявлено 13 осіб (52%) в експериментальній групі та 10 осіб (40%) у контрольній групі. Джерелом задуму у цих дітей було кілька прикладів, наведених вчителем та однокласниками. Низьким рівнем розвитку художньо-творчих здібностей мають 4 особи (16%) в експериментальній групі та 6 осіб (24%) у контрольній групі. Для дітей характерна відсутність навички використання власного досвіду як задуму для малюнку.

Результати всіх трьох методик показують, що високий рівень сформованої уяви та індивідуальної творчості мають 24% у контрольній групі та 20% у експериментальній групі. У 56% учнів контрольної групи виявлено середній рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості, тоді як у експериментальній групі – 60%. Низький рівень мають 20% учнів контрольної групи та експериментальної груп.

Загальний рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості представлений на рис. 1.4.:

Рис. 1.4. Рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей на початку експерименту

Отже, можна зробити висновок, що як і контрольна група, так і експериментальна група перебувають у однакових умовах. Більшість випробуваних в обох групах мають середній рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості. Однак показники експериментальної групи нижчі, ніж у контрольній, що дозволяє виділити експериментальну групу для подальшого дослідження. Для розвитку уяви та індивідуальної творчості дітей в експериментальній групі проводився спеціальний комплекс занять у позаурочний час.

2.3. Розробка та впровадження корекційної програми

На формувальному етапі експерименту в рамках художньо-естетичної спрямованості позаурочної діяльності з молодшими школярами було проведено комплекс занять, спрямований на розвиток творчої уяви. Заняття проводилися по 2 академічні години в тиждень; всього було проведено десять занять. Заняття спрямовані на розвиток важливих показників уяви та індивідуальної творчості – складності, оригінальності, емоційності та виразності, а також самостійності допитливості. Творчі завдання гуртка побудовані доступно для сприйняття молодшого школяра. Згідно з гіпотезою дослідження процес розвитку творчої уяви молодших школярів буде ефективнішим, якщо:

- творча діяльність молодших школярів організована з урахуванням всебічного підходу;
- створено творчу, психологічно комфортну атмосферу для молодшого школяра;
- використано різноманітні види художньо-творчої діяльності молодших школярів;
- застосовано комплекс творчих завдань.

Метою формувального етапу експерименту було підвищення рівня творчої уяви молодших школярів, використовуючи розроблений комплекс

занять в позаурочній діяльності. Кожне заняття поєднало в собі вправи на розвиток творчої уяви та завдання художньо-творчої спрямованості. Завдання, що включаються, представлені у вигляді дидактичних ігор і творчих завдань, що сприяє зростанню інтересу у школярів до освітнього процесу. Необхідно давати дітям можливість самостійно вигадувати та фантазувати. При цьому важливо, щоб діти шукали свої оригінальні шляхи вирішення завдання, а не обирали всім відомий шлях. Також необхідно допомагати дітям у реалізації їхнього задуму, якщо у них виникають труднощі. Розвиток творчої уяви молодших школярів – поступовий процес, успішність якого залежить від методів і прийомів, що застосовуються на заняттях, спрямованих на підвищення рівня продуктивної уяви.

На початкових етапах розвитку творчої уяви доцільно застосовувати метод накопичення знань та емоцій. При знайомстві дітей із новим видом творчої діяльності цей метод дуже важливий. Творча уява нерозривно пов'язана з творчою художньою діяльністю і саме в її процесі вона розвивається. Важливо, щоб учню молодших класів подобалася та діяльність, яку він виконує, від цього залежить кінцевий продукт цієї діяльності.

Уява розвивається у процесі творчої діяльності, тому для наших занять було обрано різноманітні види художньої творчості: малювання, ліплення, оригамі, аплікація. Під час проведення занять нами дотримувалися таких принципів розвитку уяви: виконання дитиною роботи самостійно, заохочення ініціативи дитини, не засуджувати дитину, намагатися застосовувати різні варіанти у вирішенні завдань, створювати проблемні ситуації, стимулювати дітей до фантазування.

При побудові занять використовувалися такі методи та прийоми:

- практичні методи (вправи та експериментування);
- ігрові методи (дидактичні та розвиваючі ігри);
- наочний метод (використання різноманітних ілюстрацій, репродукції картин художників, натури, схем);

– словесні методи (оповідання, пояснення).

Перше заняття «Три основні фарби» проводилося з метою ознайомлення дітей із трьома основними кольорами. Це заняття передбачає знайомство дітей із прийомами роботи з гуашевими фарбами, методами змішування кольорів. Спочатку вивчалось колірне коло, основні та додаткові кольори. Потім учні вчилися змішувати кольори та складали своє колірне коло. Отримання проміжних кольорів: помаранчевого, зеленого та фіолетового (бордового). Для повного занурення у тему спочатку заняття разом із дітьми проводився експеримент. Для проведення експерименту пропонувалося взяти три прозорі скляні склянки, в одну з яких наливалася вода, змішана з жовтою фарбою, в іншій – вода, змішана із синьою фарбою. Третя склянка залишалася порожньою і ставилася посередині між склянками з кольоровою водою. Потім використовувалися дві згорнуті серветки: один кінець серветки опускався у склянку з кольоровою водою, інший – у порожню склянку. Потрібно було простежити, як забарвлена вода, вбираючись у серветки, переходить у порожню склянку. Наприкінці уроку учні фіксували свій нагляд: у порожній склянці опинилася вода зеленого кольору. Діти зробили висновок: це сталося через те, що змішалася синя та жовта вода. Проведення експерименту дуже зацікавило учнів і вони з великим бажанням виконували всі завдання.

Також проводилася дидактична гра «Фігури». Ця гра передбачає наявність матеріалу: аркуші із зображеними на них колами. Дітям пропонується спочатку розфарбувати олівцями ці кола в різні кольори: жовтий, синій, червоний, зелений. Потім вони мали домалювати ці кола до реальних об'єктів: жовте коло на сонце, лимон; червоне коло на яблуко, планету Марс.

Наступним заняттям було заняття нетрадиційного малювання «Кляксографія». Це заняття передбачало вивчення різних технік нетрадиційного малювання: монотипія, малювання ниткою. Нетрадиційні техніки малювання значно розширюють можливості дитини на малюванні. Вони розширюють просторове мислення, творчу уяву, фантазію. При

змішуванні різних кольорів розвивається естетичний смак. Використання незвичайних матеріалів у роботі розвиває у дітей вміння приймати незвичайні рішення. Перше завдання, яке отримали діти, було створення різних ляпок: для цього діти та використали альбомні листи, чорну туш, пензлики, соломинку.

Попередньо техніку виконання показував учитель. Створювати ляпки можна різними варіантами:

- набрати туш на кисть і струсити її на аркуш паперу;
- крапнути туш на аркуш паперу і, нахилиючи його, давати краплі туші розтектися;
- крапнути туш на папір і видувати його через соломинку.

Таким чином, діти отримують багато варіантів різних ляпок.

Наступним етапом роботи було домальовування плям. Учні мали придумати, на що схожа кожна ляпка, і домалювати її відповідним чином. Далі хлопці вивчали техніку монотипії. Техніка монотипії передбачає створення відбитків-плям різними матеріалами. Дітям пропонувалося самим виготовити відбитки: на центр аркушу ставилася пляма будь-якого кольору, потім аркуш складався навпіл, розгортався, і виходив гарний незвичайний відбиток невизначеної форми. Діти мали пофантазувати і припустити, на що може бути схожа кожна пляма. Потім домальовували пляму до певного образу. При техніці малювання ниткою спочатку нитку опускають у фарбу (туш або гуаш), потім викладають на аркуші візерунок із цієї нитки і закривають іншим аркушем паперу. Злегка притиснувши обидва аркуші, акуратно витягують нитку, отримуючи зображення на обох аркушах. Нетрадиційні техніки малювання викликали в дітей віком великий інтерес. Незвична техніка виконання та непередбачуваний результат залучив дітей. Урок, який проходить у такий спосіб, більше нагадує гру. На уроці створювалася особлива надихаюча атмосфера. Поєднання нетрадиційних технік малювання з традиційними дав поштовх для розвитку у дітях творчої уяви, самостійності, ініціативності, винахідливості, впевненості.

Темою наступного заняття була «Природа та її стани». На минулих заняттях діти вже познайомились із різними кольорами. На цьому занятті дітям пропонувалося припустити, який колір характеризує якусь емоцію чи настрій. На цьому занятті діти передавали за допомогою кольору різні стани природи. У роботі використовувалися контрастні кольори. Наприклад, ніжне та ласкаве море діти передавали світлими квітами (світло-блакитний, бузковий, розбілений бірюзовий), а при зображенні бурхливого та тривожного моря використовували темні кольори (синій, фіолетовий, чорний).

Одним із завдань для розвитку творчої уяви була гра «Намалюй настрої». Дітям пропонувалося подумати і визначити, який зараз у них настрій: сумний, веселий або якийсь інший. Зобразити на аркуші паперу свій настрій будь-яким способом.

Заняття «Абстрактні картини»: на цьому занятті школярам пропонувалося спробувати себе у малюванні безпредметних картин. Учні намагалися малювати обома руками відразу: і правою, і лівою. Інтуїтивно водили кистю по аркушу паперу, утворюючи у своїй химерні візерунки. Малювали навколишній світ за допомогою геометричних фігур. Робили відбиток різними матеріалами. Необхідно було робити відбитки на аркуші паперу різними предметами (зім'ятий папір, картон, губка, пінопласт, шпалери, вата).

Заняття «Орігамі». На початку уроку дітям розповідалася коротка історія виникнення техніки орігамі і показувалися основні прийоми складання паперу. При складанні паперу розвивається координація рук та дрібна моторика. При запам'ятовуванні послідовності складання паперу тренується пам'ять дітей. Так само при виконанні виробів з техніки орігамі у дітей тренується уява, терпіння, посидючість, кмітливість, працьовитість. Техніка орігамі знайомить учнів із основними геометричними фігурами.

Першим завданням для учнів було складання з паперу різних фігур за схемою. Вчитель крок за кроком показував створення кожної фігури. При складанні фігур діти повторювали різні геометричні постаті.

Наступним завданням для них була гра-головоломка «Танграм». Це квадрат з розкресленими на ньому лініями, які ділять його на фігури. Учні розфарбовували кожен фігуру будь-яким кольором, потім розрізали квадрат лініями. В кожного учня вийшов набір різнокольорових геометричних фігур. З цих фігур за заданою схемою діти складали тварину чи предмети.

На занятті «Казковий світ» діти отримували такі завдання: прочитання казки та вигадання до неї кінця; вигадання нової назви для казки. Діти відповідали на запитання: що буде, якщо добрий персонаж перетвориться на злого? А злий у доброго?

Також учні виконували вправу: вигадання казки за ланцюжком. Починаючи з першого рядку, перший учень вигадує початок казки (одне речення), другий учень додає друге речення. І так один за одним кожен учень додає своє речення. Таким чином, діти вигадують нову казку.

Учні виконували вправу «Фантастичний образ». Для виконання цієї вправи всім дітям надавався комплект карток із зображенням окремих елементів. Використовуючи ці елементи, школярі мали створити неповторний фантастичний образ (істоти або предмета). Потім кожен учень представляв свій образ, описував його, розповідав, які властивості він має.

На занятті «Казкові герої» школярі читали всім відому казку та малювали ілюстрації до неї. Від кожного учня надавалася одна ілюстрація до казки. Потім усі малюнки оформлялися в папку, утворюючи у своїй ілюстровану книжку за казкою.

Наступне завдання, яке виконували школярі, – створення малюнку казкового героя за його описом. Кожному учневі надавався аркуш з невеликим описом героя. Маючи цей опис, діти створювали малюнок цього казкового героя.

На занятті «Я дизайнер» діти мали уявити себе у ролі дизайнера; спробувати на собі цю професію. Дизайнер – це людина, яка вирішує певні завдання. Дівчатам пропонувалося уявити себе у ролі дизайнера одягу. Хлопцям пропонувалося уявити себе у ролі дизайнера автомобіля. Також

школярі виконували творче завдання: дівчатам надавалися аркуші із зображеними на них викрійками суконь; їм пропонувалося подумати, як могла б виглядати ця сукня і намалювати її. Хлопцям надавалися аркуші зі схемою автомобіля. Їм пропонувалося уявити цей автомобіль і намалювати його.

Завдання «До вас прийшов замовник». Дівчата: *До вас прийшла королева Англії, їй потрібна сукня на королівський вечір. Необхідно придумати та намалювати сукню.* Хлопці: *До вас прийшов чемпіон з перегонів. Йому потрібен швидкий, зручний та красивий автомобіль. Необхідно придумати та намалювати автомобіль, розповісти про його особливості.*

Завдання «Погляд у майбутнє»: фантазуємо та уявляємо, як виглядатиме світ у далекому майбутньому. Варіанти малюнків: місто майбутнього, автомобіль майбутнього, будинок моєї мрії, костюм майбутнього, космічний корабель, фантастичний краєвид.

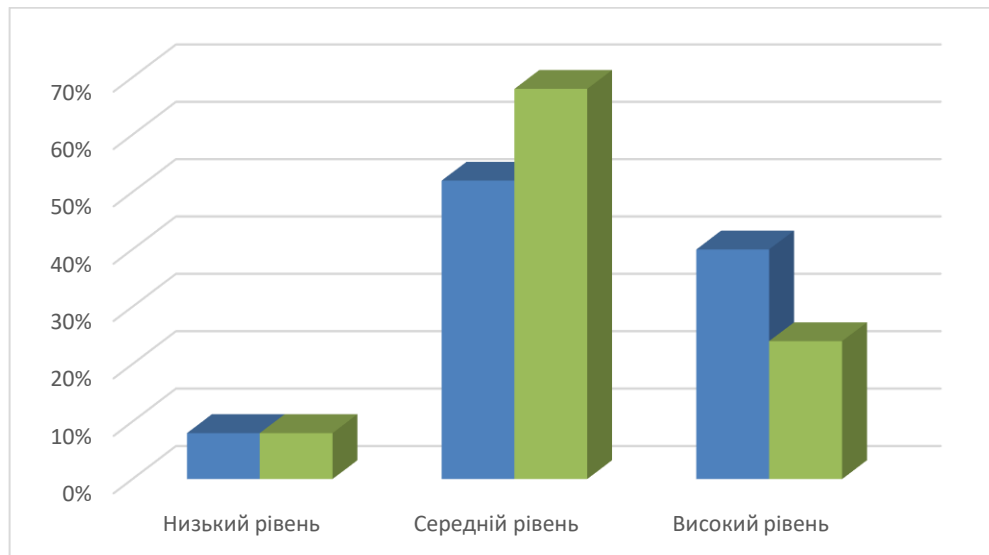
Завдання «Невідома істота»: вигадуюмо незвичайну істоту: тварину, рибу, птицю, комаху, прибульця. На підставі питань кожна дитина малює свій малюнок. Навідники: у вашої істоти є голова? Одна? Яка вона (вони)? А шия? Яка вона? Який у нього тулуб? Які кінцівки? Які очі, ніс, вуха, хвіст? Який рот? Чим вкрито тіло? Потім діти складають розповідь зі своєю істотою.

Таким чином, комплекс занять, спрямованих на розвиток уяви та індивідуальної творчості молодших школярів, було реалізовано.

На констатувальному етапі експерименту були отримані первинні дані, що показують рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості молодших школярів. Після чого на формувальному етапі експерименту було проведено комплекс занять у позаурочній діяльності, спрямований на розвиток уяви та індивідуальної творчості в учнів молодших класів. Після реалізації формувального експерименту було проведено повторну діагностику уяви та індивідуальної творчості молодших школярів за обраними методиками на контрольному етапі. Метою контрольного етапу було визначення ефективності проведених занять формувального етапу експерименту. Контрольний етап показує зміни, що відбулися у контрольній та

експериментальній групі. Дослідження проводилося за тими ж методиками, що й на констатувальному етапі.

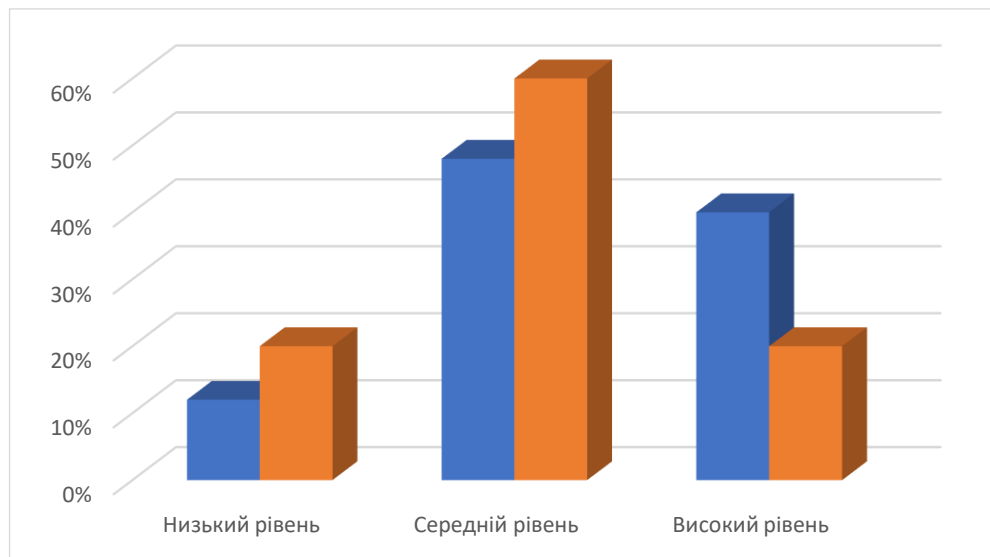
Оцінюючи та порівнюючи результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Психодіагностика творчої уяви», нами були отримані такі результати:

Рис. 2.1. Рівень розвитку творчої уяви у дітей наприкінці експерименту

З діаграми видно, що показники в експериментальній групі значно покращилися. Показник експериментальної групи вищий, ніж у контрольній. В експериментальній групі було виявлено 10 осіб (40%) з високим рівнем розвитку творчої уяви, тоді як у контрольній групі цей показник був у 6 осіб (24%). Діти, які мають високий рівень творчої уяви, успішно впоралися із завданнями. Вони без особливих труднощів знаходили оригінальні відповіді завдання. Середній рівень розвитку творчої уяви експериментальній групі мали 13 осіб (52%), а контрольній – 17 осіб (68%). Діти, що знаходяться на середньому рівні за даною методикою, намагалися знаходити багато варіантів відповіді, але не ці відповіді відрізнялися оригінальністю. На низькому рівні розвитку творчої уяви в контрольній та експериментальній групах виявилось 2 особи (8%). Низький рівень свідчить про те, що учні відчували труднощі під час виконання завдань.

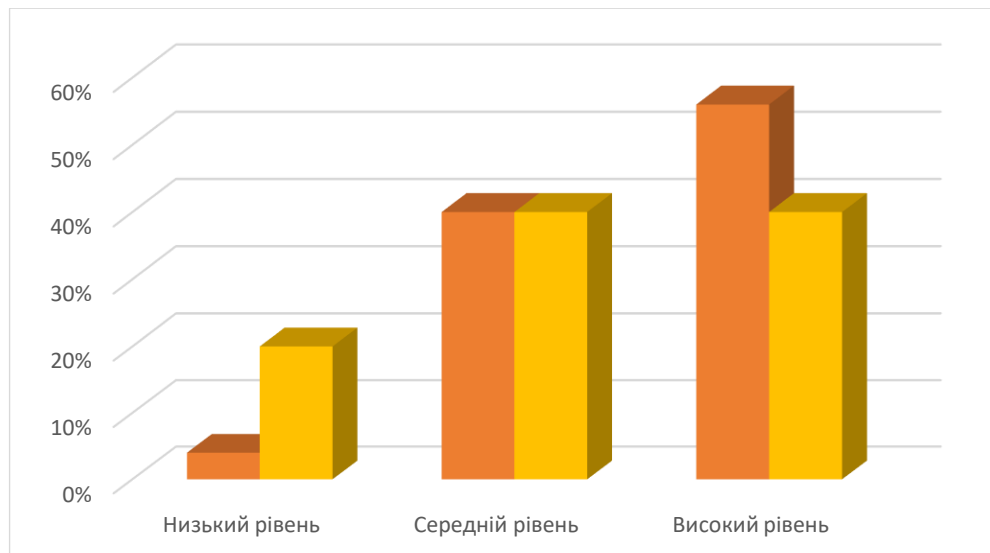
Оцінюючи та порівнюючи результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Домальовування фігур», нами були отримані такі результати:

Рис. 2.2. Рівень розвитку уяви у дітей наприкінці експерименту

Більшість учасників набрали середній бал за показниками творчої уяви, проте показники в експериментальній групі значно покращилися. Середній рівень творчої уяви в експериментальній групі набрали 12 осіб (48%), у контрольній групі – 15 осіб (60%). Високий рівень в експериментальній групі набрали 10 особи (40%), у контрольній групі – 5 осіб (20%). Низький рівень відзначається у 3 осіб в експериментальній (12%) та у 5 осіб в контрольній (20%) групах. Після проведеного дослідження було зазначено, що всі діти були повністю включені у роботу, і завдання їм сподобалися.

Оцінюючи та порівнюючи результати контрольної та експериментальної груп за методикою «П'ять малюнків», нами були отримані такі результати:

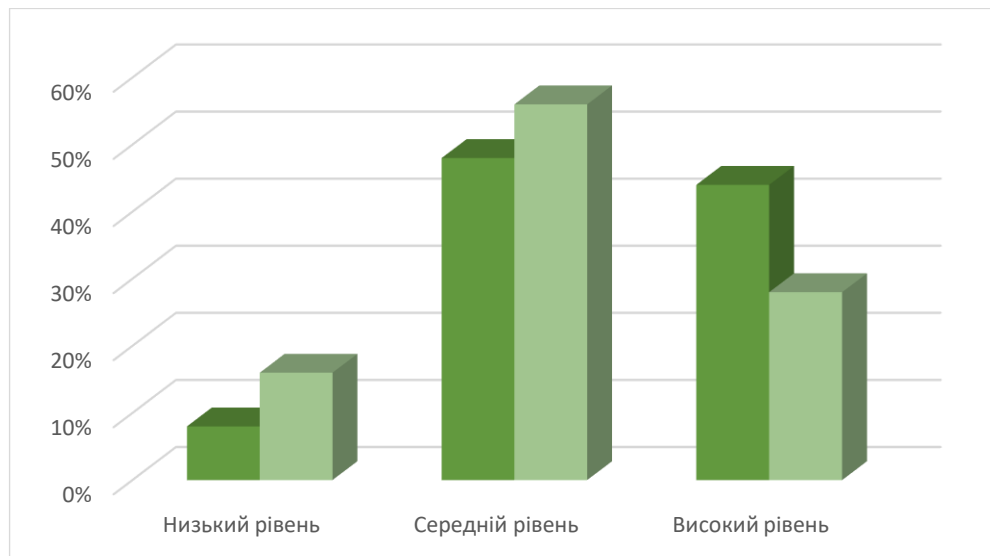

Рис. 2.3. Рівень розвитку художньо-творчих здібностей у дітей наприкінці експерименту

Здійснивши аналіз результатів діагностування рівня розвитку художньо-творчих здібностей, було отримано такі дані: на високому рівні експериментальної групи перебувають 14 осіб (56%), у контрольній групі – 10 осіб (40%). Всі діти цього рівня самостійно знайшли задум для своїх малюнків, під час виконання завдання діти були натхненними та емоційно чуйними. Малюнки мали різноманітний сюжет. На середньому рівні було виявлено 10 осіб (40%) в експериментальній групі та 10 осіб (40%) у контрольній групі. Джерелом задуму у цих дітей було кілька прикладів, наведених вчителем та однокласниками. Низьким рівнем розвитку художньо-творчих здібностей має 1 особа (4%) в експериментальній групі та 5 осіб (20%) у контрольній групі. Для дітей характерна відсутність навички використання власного досвіду як задуму для малюнку.

Результати всіх трьох методик показують, що високий рівень сформованої уяви та індивідуальної творчості мають 44% у контрольній групі та 28% у експериментальній групі. У 56% учнів контрольної групи виявлено середній рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості, тоді як у експериментальній групі – 48%. Низький рівень мають 16% учнів контрольної групи та 8% учнів експериментальної групи.

Загальний рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості представлений на рис. 1.4.:

Рис. 2.4. Рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей наприкінці експерименту

Таким чином, за результатами проведеного нами дослідження можна зробити висновок про ефективність проведених занять на етапі експерименту з розвитку уяви та індивідуальної творчості молодших школярів.

2.4. Методичні рекомендації щодо розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей

Розвиток уяви у дітей є одним із актуальних педагогічних завдань. Досвід дитини в молодшому шкільному віці, її комбінаторні здібності розвинені недостатньо. Багатство дитячої фантазії психологами пояснюється, як прояв слабкості критичної думки. Але саме цей вік є найбільш сприятливим для розвитку уяви, і педагогу необхідно спеціально організовувати діяльність дітей щодо розвитку в них уяви. Для цього потрібно:

- навчати дітей шляхом впливу на їхні емоції та почуття, що збагачує внутрішній світ дитини, формує її потреби, інтереси;

- будувати процес навчання як систему завдань з творчою невизначеністю. Завдання такого типу можуть бути вирішені за допомогою здогадки, що сприяє розвитку уяви та евристичного мислення;
- вчити дітей вмінню спостерігати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розвивати здатність до асоціації як основи уяви;
- будувати процес навчання на основі ігрової діяльності, як найбільш природної для цього віку. Психологи відзначають, що творчі процеси у дітей найкраще виражаються у грі. Гра для дитини – це творча переробка пережитих вражень, комбінування їх та побудова у новій дійсності. Це процес, де найбільш яскраво проявляється та розвивається уява дітей;
- необхідно розвивати допитливість у дітей. Чим допитливіша дитина, тим вона активніша, тим швидше відбувається збагачення її внутрішнього світу, пам'яті образами речей навколишнього світу. Чим більший індивідуальний запас таких образів, тим більшою є основа для уяви та творчої діяльності. У процесі навчання та виховання дітей необхідно заохочувати допитливість як мотив, закладений природою для розвитку творчої уяви [16].

Розроблені заняття мають бути засновані на наступних педагогічних принципах:

- принцип індивідуального та диференційованого підходу, з урахуванням особистісних, вікових, фізіологічних та психологічних особливостей дітей;
- міжпредметної інтеграції,
- принцип гуманності говорить про врахування особистісних особливостей кожної дитини та створення кожної ситуації успіху.

Структуру занять, вкладених у розвиток творчої уяви, умовно можна поділити на 3 етапи:

1. організаційний етап, представлений різними іграми і вправами для створення доброзичливої атмосфери у класі, емоційного настрою, творчої діяльності, мотивації на подальшу роботу;

2. основний етап, який містить аналіз літературного твору та самостійну практичну діяльність учнів, тобто, безпосередня творча робота з ілюстрування сприйнятого сюжету;

3. заключний етап, коли педагог підбиває підсумки роботи на занятті (можлива виставка всіх робіт учнів з метою розширення художніх образів абстрактного поняття).

Методи та прийоми, що використовуються на заняттях комплексу, спрямованого на розвиток творчої уяви.

1) Словесні: тематичні бесіди та роздуми.

2) Практичні: вправи, створення проблемних ситуацій, прийом ілюстрації сюжетів.

Заняття цього комплексу обираються згідно з віковими особливостями, зрозумілі дитині і привабливі для неї. Такі уроки надають учням свободу у виборі матеріалу, яким вони малюватимуть, техніки та формату майбутньої роботи. Ці умови забезпечують розвиток саме творчого характеру уяви.

Для розвитку творчої уяви на заняттях образотворчим мистецтвом педагогу слід створювати такі умови:

– варіативності, яка представлена багатством різних засобів, матеріалів, прийомів та техніки вираження образу в матеріальній формі;

– систематичності, що передбачає регулярне проведення занять, спрямованих на розвиток творчої уяви;

– дотримання основного принципу навчання та виховання – від простого до складного, соціально-емоційні, тобто, кожна дитина повинна відчувати безпеку та знати, що її робота не отримає негативних оцінок;

- психологічні, які виявляються у підтримці педагога будь-яких нестандартних проявів у творчій діяльності, що у свою чергу сприяє формуванню у дитини розкнутості та почуття свободи фантазії;
- творчі, які створюються за рахунок правильної мотивації до творчої діяльності.

На заняттях, спрямованих на розвиток творчої уяви, не рекомендується ставити оцінки за виконану роботу, тому що головна мета таких занять – сприяти розвитку уяви, а не оцінити наскільки правильно дитина намалювала предмет або як успішно опанувала техніку зображення, використання того чи іншого матеріалу. Але педагогу слід виділяти в кожній роботі оригінальні та нестандартні образи та будь-які прояви індивідуального бачення учня. Основними формами оцінювання на подібних заняттях мають бути обґрунтовані похвала та заохочення.

Творча уява успішніше розвивається, якщо дитина бере участь у різних видах творчої діяльності та сприймає творчі продукти різних видів мистецтва:

1. Літературна творчість. Сам собою процес читання є творчим, оскільки включає процес уяви, міркування, асоціативного мислення, створення у своїй уяві картини, що описується в літературному творі. У загальних рисах передбачає співтворчість автора та учня. Художня творчість необхідна дитині для оволодіння мовою, за допомогою якої вона зможе передавати свої емоції та почуття, думки. Саме тому на уроках літературного читання приділяють велику увагу художній творчості. Уява тісно пов'язані з такими здібностями учня як: вміння зрозуміти сюжет, висловити свої емоції, настрої, показати свою думку, сформулювати проблему. Уява допомагає дитині уявляти образи літературних героїв, зіставляти їх, порівнювати, уявляти ситуації, описані у творі, розмірковувати про проблеми літературного твору, втілювати нові образи, додавати будь-які якості героям творів [16].

2. Музична діяльність. Музика та емоції людини тісно пов'язані один з одним. Тому музика може занурювати в несвідомий медитативний стан, у якому сприятливо розвиватися уява. У музичній діяльності деякі специфічні

сторони уяви як універсальної здібності виявляються найбільш наочно. Діяльність музичної уяви відбувається у сфері музично-слухових уявлень у процесі роботи внутрішнього слуху. Саме музична уява, як одна з головних, провідних функцій музичного сприйняття та свідомості, стає необхідним чинником. Основне завдання музичного виховання – розвиток уяви та творчої активності школяра за допомогою музичної діяльності. Втілення різних образів у доступній формі – одне із найбільш зрозумілих, цікавих молодшому шкільному віку видів музичної діяльності. За допомогою цієї вправи, головним чином, розвивається емоційна чуйність до художніх образів. Дуже ефективні у розвитку творчої уяви такі завдання, як визначення настрою музичного твору.

3. Образотворча діяльність. Образотворча діяльність є відповідним засобом уяви, оскільки вона доступна учнів молодших класів і захоплює їх. Як відомо, молодші школярі в процесі малювання часто спілкуються з образами, що захоплюють їх, розмовляють з ними і із задоволенням розповідають про них. Мистецтво є одним з головних засобів формування та розвитку уяви. Воно не тільки дозволяє переживати дитині почуття прекрасного, а й може стимулювати розвиток таких особистісних характеристик, як самосвідомість, мислення та уява, яка є предметом нашого докладного вивчення. Образотворче мистецтво не лише розширює світогляд дітей, знайомить їх з навичками роботи з художніми матеріалами та прищеплює певне коло умінь, а й активно сприяє розвитку в них творчої уяви та нестандартному вирішенню поставлених завдань [16].

4. Театралізована діяльність. Театралізована діяльність розвиває емоційну сферу молодшого школяра. Беручи участь у театралізованих дійствах, дитина вчиться диференціювати емоції та почуття, вчиться правильно оцінити себе та своїх однолітків. Це допомагає дитині знаходити емоційний контакт із оточуючими, надалі більш розкуто висловлювати свої емоції, почуття. Зростаюча пізнавальна потреба дитини багато в чому задовольняється за допомогою уяви. Уява допомагає дитині вирішити

емоційні та особистісні проблеми, несвідомо позбутися спогадів, що турбують, відновити психологічний комфорт, подолати почуття самотності. Уява молодшого школяра може наближатися до уяви дорослого. Основа активної уяви молодшого школяра – сюжетно-рольова та режисерська гра. Народжуючись у грі, активна уява переноситься до інших видів діяльності. Театр є одним з найяскравіших, яскравих і доступних для сприйняття дитини сфер мистецтва. Він приносить дітям радість, розвиває уяву і фантазію, сприяє творчому розвитку дитини та формуванню базису його особистісної культури. Театр комбінує у собі різну творчу діяльність: вигадують костюми, сюжет, виконують ролі, малюють, шують. Під час таких занять дитина навчатиметься спілкуватися. Театральна технологія має величезний потенціал у формуванні у підростаючого покоління [19].

Доцільно проводити заняття комплексу у конкретній послідовності, оскільки враховуються складність і абстрактність зображуваних образів (відповідно до головних принципів дидактики – від простого до складного). Також враховувалися складність у розумінні самих сюжетів, емоційні переживання.

Найбільш яскравий і вільний прояв уяви молодших школярів можна спостерігати у грі, малюванні. У дитячій творчості прояви уяви різноманітні: одні відтворюють реальну дійсність, інші – створюють нові фантастичні образи та ситуації.

Робота над творчою уявою – ефективний спосіб пізнання та засвоєння молодшому школяреві навколишнього світу, можливість вийти за межі особистого практичного досвіду, найважливіша психологічна передумова розвитку творчого підходу до світу. Розвитку творчої уяви молодшого школяра сприяють такі умови:

- включення учнів у різні види діяльності;
- використання нетрадиційних форм проведення уроків;
- створення проблемних ситуацій;

- застосування рольових ігор;
- самостійне виконання роботи;
- використання різних матеріалів;
- використання різних типів завдань, у тому числі і психолого-педагогічних.

Ігрові вправи, пропоновані невеликими дозами протягом дня, привчають дітей фантазувати. Тривалість вправ, ігор спочатку не повинна перевищувати 5 хвилин. Поступово слід збільшувати тривалість до 20 хвилин і повторювати їх 2-3 рази на день [22].

Таким чином, процес розвитку уяви в багатьох дітей перебігає повільно і потребує тривалого тренування. Щоб досягти цього, потрібно багато тренуватися за допомогою дидактичних ігор, ігрових вправ та творчих завдань.

Висновок до другого розділу

Метою дослідно-експериментальної роботи було виявлення рівня сформованості уяви та індивідуальної творчості молодших школярів задля їхнього подальшого розвитку.

В експерименті взяло участь 50 осіб, учні 4 «А» та 4 «Б» класів. Експериментальну групу склали учні 4 «А» класу в кількості 25 осіб, контрольну групу склали учні 4 «Б» класу також в кількості 25 осіб. Середній вік учасників експерименту 9-10 років.

За результатами проведеного нами дослідження можна зробити висновок про ефективність проведених занять на етапі експерименту з розвитку уяви та індивідуальної творчості молодших школярів.

Творча уява дітей має значний потенціал для реалізації резервів комплексного підходу в навчанні та вихованні. Нині багато відомо про те, яке значення творча уява має у житті молодшого школяра, як вона впливає на його психічні процеси та стани і навіть на організм. Це і спонукає виділити та

спеціально розглянути проблему творчої уяви. Завдяки уяві молодший школяр творить, розумно планує свою діяльність і керує нею. Творча уява виводить молодшого школяра за межі його миттєвого існування, нагадує йому про минуле, відкриває майбутнє.

ВИСНОВКИ

Застосовуючи багатство емоційних станів дитини, можна успішно розвивати її уяву, якщо цілеспрямовано організувати її фантазію, формувати в дитини культуру почуттів. Це необхідно знати кожному психологу, педагогу та застосовувати для своєї роботи для формування особистості учня. Діяльність творчої уяви опосередкована потребами практичної перетворювальної діяльності людини, зокрема простежується тісний зв'язок уяви із реальною дійсністю, також уява перебуває у зв'язку та взаємозалежності з усіма пізнавальними процесами (сприйняттям, пам'яттю, мисленням) та мовленням. Творча уява – це особливий вид уяви, спрямований створення нових образів, що становить основу творчості. Особливість творчої уяви в тому, що вона є свідомим процесом у своїй основі.

У ході дослідно-експериментальної роботи нами було визначено критерії розвитку уяви та індивідуальної творчості та підібрано діагностичні методики для визначення рівня розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей молодшого шкільного віку. Експериментальне дослідження виявило, що з більшості дітей рівень творчої уяви перебуває на середньому рівні.

Під час дослідження розвитку уяви та індивідуальної творчості у дітей мови була розроблена технологія розвитку уяви та індивідуальної творчості, яка заснована на різноманітних творчих вправах та іграх, а також дозволяє спочатку активізувати відтворювальну уяву та підготувати школярів до створення, збагачення, ускладнення та трансформації простих і складних образів. Роботу під час позаурочних занять було організовано з урахуванням всебічного підходу; було створено творчу, психологічно комфортну атмосферу; було використано різні види художньо-творчої діяльності молодших школярів. Вимога до осмисленого, а не механічного створення продуктів уяви сприяє творчому розвитку дитини.

Наприкінці формувального етапу експерименту з метою визначення його ефективності було проведено контрольний етап, у процесі якого було

зіставлено динаміку розвитку уяви та індивідуальної творчості дітей. Так, наприкінці експерименту високий рівень сформованої уяви та індивідуальної творчості мали 44% учні у контрольній групі та 28% у експериментальній групі. У 56% учнів контрольної групи було виявлено середній рівень розвитку уяви та індивідуальної творчості, тоді як у експериментальній групі – 48%. Низький рівень мали 16% учнів контрольної групи та 8% учнів експериментальної групи.

Результати формувального та контрольного експерименту показали стійку позитивну динаміку розвитку уяви дітей. Найбільше позитивних змін зазнали такі властивості уяви та індивідуальної творчості, як самостійність виникнення образів, їх емоційна насиченість, а також такі механізми, як деталізація та комбінування. Таким чином, реалізація розробленої технології сприяла не тільки розвитку відтворювальної та творчої уяви молодших школярів, а й розвитку емоційно-особистісної сфери, збагаченню соціокультурного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барташнікова І.А. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-6 років: навч. посіб. 2-е вид., переробл. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2007. 64 с.
2. Березовська Т. О. Розвиток творчих художньо-естетичних здібностей дошкільників засобами інноваційних технологій. Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації: зб. наук. і навч.-метод. праць. Кривий Ріг, 2014. Вип. 4. С. 165–169.
3. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленевої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 175 с.
4. Борисюк О. М., Лепех О. М. Психологічні аспекти формування уяви у дітей дошкільного віку. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 1. С. 3-13.
5. Вільчинська О. Вікова специфіка розвитку уяви старшого дошкільника. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка. К., 2020. С.15-19.
6. Гальченко В. М. Теоретичні аспекти формування творчих здібностей дошкільників. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К., 2004. Т. VI. Вип. 3. С. 90–97.
7. Грузинська І. М. Особливості розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Молодий вчений. 2017. № 8. С. 211-214.
8. Гуріна З. В. Проблема розвитку уяви дошкільника у психолого-педагогічних дослідженнях. Молодий вчений. 2016. № 6 (33). С. 402-407.
9. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія: модульний навчальний посібник для студентів ЗВО за напрямом підготовки 6.030103 «Практична психологія». К.: Центр учбової літератури, 2017. 304 с.

10. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2016. 392 с.
11. Карабаєва І. І. Вплив розвитку уяви у дошкільному віці на якість життя особистості. Актуальні проблеми психології. Т.7. Вип.16. С. 72-74.
12. Карабаєва І. Психологам про уяву дошкільників: посібник. К.: Шкільний світ, 2009. 118 с.
13. Коваленко М. М. Педагогічні умови розвитку уяви молодших дошкільників у процесі зображувально-ігрової діяльності. Науковий вісник Донбасу. 2010. № 3. С. 1-3.
14. Кузнєцов М. А., Заїка Є. В. Психологія уяви: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ, 2013. 151 с.
15. Мороз О. А. Сучасні підходи до діагностики уяви у дітей з тяжкими порушеннями мовлення старшого дошкільного віку. Науковий часопис. Актуальні проблеми логопедії. 2014. С. 135-140.
16. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. К.: Академвидав, 2008. 432 с.
17. Павленко В. В. Розвиток креативної уяви в школярів. Нові технології навчання: наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2016. Вип. 86. Ч. 2. С. 142–146.
18. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу. 2-е вид., стереот. Київ, 2016. 312 с.
19. Шеремет М. К., Коломієць Ю. В. Нейропсихологічний аспект готовності до шкільного навчання дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. № 23. С. 240–247.
20. Ястремська Н. В. Розвиток уяви в учнів перших і других класів. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 2016. Вип. 129. С. 271-277.

21. Acar S., Burnett C., Cabra J. F. Ingredients of Creativity, Originality and More. In K. Egan, C. Judson and K. Madey (Eds.), *Creativity Research Journal*. 2017. Vol. 29 (2). P. 133-144.
22. Alexander G., Shoshani Y. *Dialectic Explication of Creativity. Engaging Imagination and Developing Creativity in Education*. UK: Cambridge Scholars Publishing. 2015. P. 17-32.
23. Amabile T.M. *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Boulder, Colorado, US: Westview Press. 1996.
24. Birnbaum D., Deeb I., Segall G., Ben-Eliyahu A., Diesendruck G. The development of social essentialism: The case of Israeli children's inferences about Jews and Arabs. *Child Development*. 2010. Vol. 81(3). P. 757–777.
25. Boden M. A. *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*. (2nd ed.). London: Routledge. 2004. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/52f1/53075b22469fa82ecb35099b8810e95c31f6.pdf>
26. Chernyak N., Kang C., Kushnir T. The cultural roots of free will beliefs: How Singaporean and US Children judge and explain possibilities for action in interpersonal contexts. *Developmental Psychology*. 2019. Vol. 55(4). P. 866–876.
27. Dewey D. *How we think*. Boston: D.C. Heath and Company. 1910. URL: <http://rci.rutgers.edu/~tripmcc/phil/dewey-hwt-pt1-selections.pdf>
28. Freud S. *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*. New York: WW Norton and Co. 1990.
29. Freud Z. *Wit and Its Relation to the Unconscious*. New York: Bartleby.com. 2011.
30. Gloveanu V. P. Creativity in Context: The Ecology of Creativity Evaluations and Practices in an Artistic Craft. *Psychological studies*. Vol. 55 (4). P. 339-350.
31. Josephs M., Kushnir T., Gräfenhain M., Rakoczy H. Children protest moral and conventional violations more when they believe actions are freely chosen. *Journal of Experimental Child Psychology*. 2016. Vol. 141. P. 247–255.

32. Jung C.G. Man and his symbols. San Sebastian: TONSA. 1988. URL: https://monoskop.org/images/9/97/Von_Franz_Luise_Marie_Jung_Gustav_Carl_Man_and_His_Symbols_1988.pdf
33. Kaleja-Gasparovica D. Studentu radosuma veicinasana vizualas makslas studijas (Facilitation of students' creativity in visual art studios). (Doctoral Thesis). Riga: Latvijas University. 2012. URL: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4720/22977-Daiga_Kaleja_Gasparovica_2012.pdf?sequence=1
34. Kalish C. W. Generalizing norms and preferences within social categories and individuals. *Developmental Psychology*. 2012. Vol. 48(4). P. 1133–1143.
35. Kozbelt A., Beghetto R.A., Runco M.A. Theories of Creativity. In J. C. Kaufman and J. Sternberg (Eds). *The Handbook of Creativity*. Cambridge Handbooks of Psychology. UK: Cambridge University Press. 2010. P. 21-47.
36. Plesk P. E. *Creativity, Innovation and Quality*. (1st ed.). Milwaukee, Wisconsin: Quality Press. 1997.
37. Plucker J.A., Makel M.C. Assessment of Creativity. In J.C. Kaufman, J. Sternberg (Eds.). *The Handbook of Creativity*. Cambridge Handbooks of Psychology. UK: Cambridge University Press. 2010. P. 48-73.
38. Rakoczy H., Schmidt, M. F. H. The early ontogeny of social norms. *Child Development Perspectives*. 2013. Vol. 7(1). P. 17–21.
39. Rhodes M. An Analysis of Creativity. *The Phi Delta Kappan*. 1961. Vol. 42 (7). P. 305-310.
40. Rhodes M., Wellman H. Moral learning as intuitive theory revision. *Cognition*. 2017. Vol. 167. P. 191–200.
41. Ribot T. *Essay on the Creative Imagination*. Chicago: The open court publishing company. 1906.
42. Salite I. Searching for Sustainability in Teacher Education and Educational Research: Experiences from the Baltic and Black Sea Circle

Consortium for Educational Research. Discourse and Communication for Sustainable Education. 2015. Vol. 6(1). P. 21-29.

43. Shlahova A., Volonte I., Cacka M. Interrelations in the Development of Primary School Learners' Creative Imagination and Creative Activity When Depicting a Portrait in Visual Art Lessons. Discourse and Communication for Sustainable Education. 2017. Vol. 8 (1). P. 102-121.

44. Shtulman A., Phillips J. Differentiating 'could' from 'should': Developmental changes in modal cognition. Journal of Experimental Child Psychology. 2018. Vol. 165. P. 161–182.

45. Starko A. J. Creativity in Classroom. School of Curios Delight. New York: Longman Publisher. 1995. URL: http://www.artsedcollaborative.org/wp-content/uploads/2015/06/Translations-Issue-4_web2.pdf

46. Sternberg R. J. (Ed.). The Nature of Creativity Contemporary Psychological Perspectives. UK: Cambridge University Press. 1988.

47. Tomasello M. The moral psychology of obligation. Behavioral and Brain Sciences. 2019. Vol. 43, e56.

48. Zhao X., Wente A., Flecha M. F., Galvan D. S., Gopnik A., Kushnir T. Culture moderates the relationship between self-control ability and free will beliefs in childhood. Cognition. 2021. Vol. 210. 104609.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тематичний план занять, що проводяться на формувальному етапі експерименту

1. Три основні фарби:

- складання колірного кола;
- змішування кольорів методом експерименту;
- дидактична гра «Фігури».

2. Кляксографія:

- вивчення техніки кляксографії;
- створення та домальовування ляпок;
- створення та домальовування відбитків у техніці монотипія;
- створення зображень за допомогою техніки малювання ниткою.

3. Природа та її стани:

- малювання стану природи;
- гра «Намалюй настрій».

4. Абстрактні картини:

- малювання обома руками;
- інтуїтивне малювання;
- відбиток різними матеріалами.

5. Орігамі:

- техніка складання паперу;
- створення виробів з орігамі.

6. Казковий світ:

- вигадкування нового кінця відомої казки;
- вигадкування казки за ланцюжок;
- «Фантастичний образ».

7. Казкові герої:

- створення ілюстрацій до казки;
- малювання казкових героїв за описом.

8. Я дизайнер:

- малюнок сукні з викрійки;
- малюнок автомобіля за схемою;
- гра «До вас прийшов замовник».

9. Ми з майбутнього:

- «Погляд у майбутнє»;
- «Невідома істота».

10. Узагальнююче заняття:

- створення загальної картини;
- виставка найкращих робіт.